

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2009

Zuzana Mračková

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Vybraná prozaická díla z romské tvorby na našem území

Zuzana Mračková

Bakalářská práce

2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Zuzana MRAČKOVÁ**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**
Název tématu: **Vybraná prozaická díla z romské tvorby na našem území**
Zadávající katedra: **Katedra historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Ve svém úvodu bude práce zaměřena na romské etnikum jako takové. Stručně seznámí s jejich historií, tradicí, kulturou, jazykem a slovesností. Také zde bude jen velice stručně nastíněn aktuální stav romského vzdělávání v České republice a historie romistických studií u nás. Poté se práce zaměří již na literaturu několika vybraných romských autorů. Nejprve představí samotné autory a poté jejich díla. Tato díla budou mezi sebou navzájem srovnávána a to tím způsobem, že smyslem práce bude najít jejich společné znaky a zvolené literární prostředky.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Hancock, Ian: Země utrpení, vydalo nakladatelství Signeta, Praha, ISBN 80-902608-3-7, Fonsecová, Isabel: Pohřbi mě ve stoje, vydalo nakladatelství Slovart, Brno 1998, ISBN 80-7209-074-7, Romové v České republice (1945-1998), Praha 1999, Memoáry romských žen, vydalo Muzeum romské kultury v Brně, Brno 2004, ISBN 80-86656-06-3, Pavelčíková, Nina: Romové v českých zemích v letech 1945-1989, Horváthová, Jana: Kapitoly z dějin Romů, Balvín, Jaroslav: Romské osobnosti ve fotografii, vydalo Hnutí R, Ústí nad Labem 1999, ISBN 80-902461-9-2, Jakoubek, M.: Cikánské skupiny a jejich sociální organizace Fraser, Angus: Cikáni

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Vladimír Novotný, Ph.D.
Katedra historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2009**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2010**



prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.



doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlášení autora:

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a také s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 17. března 2010

Zuzana Mračková

V úvodu práce bych ráda poděkovala docentu Vladimíru Novotnému a PhDr. Marii Fronkové za jejich připomínky a rady při tvorbě této práce, panu Gejzovi Horváthovi za čas, který si na mě udělal, aby mi tak zodpověděl mé otázky, a také své spolubydlící a kamarádce Magdaléně Pechové za její podporu.

ANOTACE

Tato práce je věnovaná několika vybraným dílům z romské prozaické tvorby v České republice, přičemž se jedná o díla pocházející z časového období 1960 až 2007. Zaměřuje se nejprve na okolnosti, které předcházely vzniku této literatury – tedy na historii a kulturu, poté seznamuje s tematickou stránkou jednotlivých děl a v poslední řadě pak s nejčastějšími motivy této prózy.

KLÍČOVÁ SLOVA

povídka, pohádka, motiv, tradice

TITLE

The choice prosaic pieces of gypsies production in the our territory

ANNOTATION

This work is devoted to several chosen pieces of gypsies prosaic production in Czech republic, with those pieces that are originated between time period 1960 to 2007. It is focused firstly to facts that forego origin this literature – actually history and culture. After informs about topics attribute of single pieces and after all with the most frequented motives of this prose.

KEYWORDS

story, fairy tale, motive, tradition

Obsah:

1. Úvod.....	9
2. Stručná historie romského etnika.....	11
2.1. Původ Romů.....	11
2.2. Kde se vzalo označení Rom?.....	12
2.3. Příchod Romů do Evropy a reakce na ně.....	12
2.4. Život v romské komunitě.....	13
3. Romové v Čechách.....	14
3.1. Struktura romské populace v České republice.....	16
3.2. Romské kulturní snahy po roce 1989.....	17
3.3. Kde končí rasismus a začíná zájem o romské spoluobčany?.....	18
4. Jak lze charakterizovat romství?.....	21
4.1. Kultura.....	21
4.1.1. Hudba.....	22
4.1.2. Ústně tradovaná slovesnost.....	23
4.1.2.1. Vyprávění pohádek.....	23
4.1.2.2. Hádanky.....	23
4.1.3. Romský jazyk.....	24
5. Seznámení s romskými autory a romistkou Milenou Hübschmannovou.....	27
5.1. Život a práce Mileny Hübschmannové.....	27
5.2. Elena Lacková.....	29
5.3. Tera Fabiánová.....	30
5.4. Andrej Giňa.....	31
5.5. Ilona Ferková.....	31
5.6. Helena Demeterová.....	32
5.7. Gejza Demeter.....	32
5.8. Helena Červeňáková-Lalíková.....	33
5.9. Erika Oláhová.....	33
5.10. Gejza Horváth.....	33
5.10.1. Rozhovor s Gejzou Horváthem.....	34
6. Romská prozaická tvorba vybraných autorů.....	37
6.1. Interpretace povídek.....	39
6.1.1. Povídky vycházející z tradice vypravěčství.....	40

6.1.2. Povídky, které volně pracují s prvky tradičního romského vyprávění.....	46
6.2. Rozdíl mužského a ženského spisovatelského pohledu.....	53
7. Nejčastější motivy romské prózy.....	55
7.1. Motiv romství.....	56
7.2. Motiv vztahu mezi mužem a ženou, motiv ženy jako matky.....	59
7.3. Motivы pověr a kleteb.....	61
8. Závěr.....	64

1. Úvod

Za téma své bakalářské práce jsem si zvolila romskou prózu v České republice. Důvodů, proč jsem si vybrala prózu této menšiny, je několik. Hlavním důvodem však je, že se mi jednoduše líbí romský styl psaní. Poprvé jsem se do světa romské literatury nechala vtáhnout povídkovou knihou *Trispras* Gejzy Horvátha a postupně ostatních povídek, které jsem přečetla, přibývalo a nakonec přišel i nápad, aby se staly tématem mojí bakalářské práce. Byla a jsem totiž fascinovaná romským stylem vyprávění, jeho prostotou a jednoduchostí. Tento styl mi připomíná pohádky z mého dětství, a přesto je jen připomíná, nikdy dříve jsem nečetla nic podobného. Přišlo mi téměř nepochopitelné, že v dnešní moderní době, ve které je poměrně těžké zavděčit se náročným čtenářům ať už historických, fantastických nebo realistických románů, existuje i svět takovýchto jednoduchých vyprávění, ve kterých svádí boj dobro se zlem a vyhrává buď jedno, nebo druhé. Samozřejmě mi bylo zhruba tak jasné, proč je romská literatura na začátku svého vývoje, zatímco ta většinová česká je před ní na míle vepředu. Přesto jsem tento důvod – za kterým se skrývá historický vývoj romského etnika a jeho kultura, to vše na pozadí českého prostředí – chtěla prostudovat a pomocí něj se v závěru dopátrat pohledu na romskou prózu u nás jako na celek. Proto tedy moje práce začíná právě romskou historií a kulturou, jejíž alespoň stručnou znalost považuji za předpoklad pochopení romského stylu psaní a mentality vůbec. Poznatky o romské historii jsem čerpala z několika pramenů, byly to tyto: Daniel, Bartolměj: *Dějiny Romů*, Davidová, Eva: *Cesty Romů*, ale nejvíce pak z knihy Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*, jejíž obsahovou strukturou jsem se poté nechala inspirovat, protože mi přišla nejvíce přehledná a srozumitelná.

Neměla bych ale zapomínat i na další neméně důležitý důvod, který mě vedl k tomu, proč jsem si zvolila právě literaturu psanou Romy. Tím důvodem je křivda, která byla a bohužel stále je na Romech u nás páchána. Romové nikdy neměli stejný přístup k možnostem, jakými jsou vzdělání a svobodný výběr zaměstnání, jako bílá část obyvatel České republiky. Tato situace se samozřejmě pomalu zlepšuje, to co se ale příliš nezlepšuje, je snaha českých obyvatel se alespoň trochu seznámit se zvyky a mentalitou spoluobčanů, kterých je v ČR kolem 300 tisíc (přesný počet Romů u nás je obtížně zjistitelný, protože jen málo z nich se při sčítání přihlásí k této menšině¹). A neznalost je tou neomluvitelnou a nejhorší příčinou pro

¹ Počet Romů u nás se tedy odhaduje mezi 150 – 300 tis. (tento údaj na svých stránkách zveřejnila 6. 4. 2006 [staženo: 15. 2. 2010] Rada vlády pro národnostní menšiny. URL: <<http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/romska-narodnostni-mensina-16149/>>).

nepochopení, nebo dokonce odsouzení. Tématem své bakalářské práce jsem se já osobně chtěla z této neznalosti vymanit a navíc jsem také chtěla zažít zajímavý čtenářský prožitek. A to se také stalo. Ještě raději bych však byla, kdyby můj pohled na romskou prózu přinesl něco nového i na poli literárněhistorickém. V to také doufám, protože o romské literatuře lze samozřejmě nalézt množství recenzí, ne však již samotnou sekundární literaturu – s výjimkou prací Aleny Scheinostové.

Abych však ještě vysvětlila, proč tato práce nese ve svém názvu, že se jedná o romskou literaturu „na našem území“. Většina z mnou zvolených spisovatelů pochází ze Slovenska, psát však začali v době, kdy obě naše země tvořily jeden celek, a ve většině případů se pak tito spisovatelé pohybovali mezi oběma státy, a proto se řadí jak mezi české, tak i slovenské spisovatele. V této mé práci se tedy stále ještě stírají hranice mezi Slovenskou a Českou republikou. Záměr, se kterým jsem použila toto označení, byl tedy jen čistě praktický – abych hned názvem úžeji vymezila to, čím se bude tato práce zabývat.

To, že jsem četla romskou literaturu, však neznámá, že hovořím romsky. A tak jsem byla ve většině případů (česky píše jen Gejza Horváth a Erika Oláhová) odkázána na překlady. A je jasné, že jakkoliv dokonalý překlad je stále jen překlad, který nás ochudí o autentický prožitek. Věřím však, že překlady Mileny Hübschmannové a Heleny Sadílkové, mě přeci jen zase o tolik neochudily a tato práce tak mojí neznalostí romštiny příliš netrpí.

Definovat romskou literaturu je velmi těžké. Musí být napsaná stoprocentním Romem? Musí být napsaná v romštině? Měla by navazovat na vypravěčství? A měla by v sobě nést romské prvky a motivy? Na všechno lze říci ano. Já jsem ale volila podle poslední možnosti. Motivы romské prózy se proto budu zabývat v poslední kapitole práce. Dříve se však ještě v předchozích kapitolách pokusím ukázat, co vedlo k tomu, proč je romská literatura taková, jaká je.

2. Stručná historie romského etnika

2.1. Původ Romů

O místě, odkud Romové pocházejí, se ještě před poměrně nedávnou dobou vedly spory. Dnes už je ale jejich původ mimo jakoukoliv pochybnost. Sama teorie o tom, že Romové pocházejí z Evropy, je stará už přes 200 let. První teorie ale pojednávala o tom, že přišli z Egypta. Podle toho se také v mnoha jazycích uchytilo pojmenování jako je **Gitanos** ve španělštině, **Gitanes** ve francouzštině či anglické **Gypsies**. Také přezdívky **Farahún** ve slovenštině nebo maďarské **Fáraó** jasně odkazují k Egyptu.

Teprve až koncem 18. stol. mladý student teologie maďarského původu Štefan Váli přispěl úplnou náhodou k odpovědi na otázku o jejich pravém původu. V Holandsku se totiž setkal se studenty medicíny pocházejícími z Indie, v nichž shledal velkou fyzickou podobu s Romy ze své země. Z jejich jazyka si zapsal i několik slov spolu s významy, které porovnal s řečí Romů a i tady nakonec zjistil příbuznost. Odtud už byl jen malý krůček k odstartování mnoha historických, jazykových a etnických bádání. Přesné datum, kdy Romové začali mezi 3. až 9. stoletím Indii opouštět, ale neznáme. Docházelo k tomu po malých skupinkách a neorganizovaně.

Vzhledem k tomu, že indická společnost se dělila na kasty (=džátí, což znamená zrození), domníváme se dnes, že Romové patřili k té nejnižší. Za jejich nejbližší příbuzné jsou považováni Domové, kteří dodnes v Indii žijí. Kastovní rozdělení vypadalo asi takto: nejvyšší byla kasta brahmínů (kněžích), po ní následovala kasta kšátriů (vládci a bojovníci) a vajíjů (řemeslníci, rolníci, obchodníci). Nižší kastou byli šúdrové (sluhové a pomocné síly) a nejnižší kasta byli tzv. nedotknutelní. Příslušnost k poslední kastě mohla být jedním z důvodů k opuštění pravlasti a hledání lepšího životí, dalším mohly být například nájezdy Mongolů či Arabů. Kroky indických kočovníků znovu odkrývá srovnávací lingvistika. Podle té také poznáváme, že romští kočovníci se rozdělili na dvě větve.

Jedna větev (ta početnější) putovala přes Persii, Arménii, Osmanskou říši, úžinu Bospor a Dardanely a přes Krétu, Korfu a Řecko až na Balkánský poloostrov. Každé toto setrvání ve zmiňovaných zemích zanechalo stopy v jejich řeči. O dosti dlouhém pobytu právě v Řecku svědčí četná řecká slovíčka obsažená v romštině a zřejmě také pojmenování Romů jako **Athinganoi**, které se ustálilo v češtině pod názvem **Cikán**, němčině **Zigeuner**, italštině **Zingari**, francouzštině **Tsigan**, maďarštině **Cigány** atd. „*Tímto termínem byli Romové*

*nazývání svým okolím, aniž by jej sami vytvořili, nebo alespoň posléze akceptovali; s názvem Cikán se Romové beze zbytku neztotožnili nikdy.*² Vedlejší vlna se pohybovala přes pobřeží severní Afriky na Pyrenejský poloostrov a odtud jejich kroky směřovaly dále do západní Evropy.

Do Skandinávie se Romové dostávají v 16. století.

2.2. Kde se vzalo označení Rom?

Označení Rom pochází z názvu Dom. Zřejmě vlivem evropského prostředí, tedy jeho jazyků, se indická hláska **d** přeměnila v **r**, v Arménii pak v **l** (Lomové). Toto označení je tedy velmi staré a Romové si ho na rozdíl od pojmenování Cikán vytvořili sami (Rom = muž, Romni = žena, Roma = lidé, romipen = romství).

Termín Rom je jednotné označení pro několik etnických skupin, které mají společný původ a kulturní rysy.

2.3. Příchod Romů do Evropy a reakce na ně

Výskyt Romů na Balkáně lze s velkou pravděpodobností datovat minimálně od 12. století, i když tento závěr nelze potvrdit v historických pramenech. Můžeme se pouze domnívat, že lid zmíněný v dobových písemnostech té doby jsou skutečně Romové.

Jako všechno nové, tak i tito nově příchozí vzbuzovali v lidech určitý zájem podpořený jejich orientálním vzhledem a způsobem života, ale také shovívavost, jelikož v této době kočování nebylo příliš známé. Důvod ke kočování lidí byl totiž většinou spatřován pouze v křesťanské víře. Romové postupně začali přijímat náboženství zemí, ve kterých se rozhodli usadit, i když s církví jako institucí měli vždy problémy. Zřejmě z toho důvodu, že nechápali funkci církve jako prostředníka mezi nimi a Bohem.

Jejich víra jim však nebránila v tom, aby vyznávali a praktikovali také magii, na což reagovala ve 14. stol. ortodoxní byzantská církev například takto: *„Napomínej ženy, aby se stranili těch, kteří věští z ovsy, tuláků a různých dalších kouzelnictví, amuletů a těch, kdo vodí*

² HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha 2002, s. 11. ISBN 80-7106-615-X.

medvědy nebo hady, ale nejvíce aby neuváděly do domů křesťanů Athingany, jakožto ty, kdo učí věcem ďábelským.“³

Romové ale byli přesto vyhledáváni lidmi pro své dovednosti. Někteří totiž ovládali nové technologie ve zpracování kovů a železa. Kovářství jako způsob obživy jim pak vydržel několik staletí, v podstatě až do století dvacátého. Dalším důvodem, pro který byli častokrát vyhledáváni, byl fakt, že dovedli také bavit obecnost, například tančením s hady nebo svými cvičitelskými kousky s medvědy a jinou ochočenou zvěří.

Ale díky skupinkám Romů, které byly závislé na almužnách a v podstatě „parazitovaly“ a pytlačily na cizích majetcích, se začal vztah k Romům vyvíjet negativním směrem, na jehož konci stálo až otevřené nepřátelství vůči nim. Tomuto názoru nepomohla ani okolnost, že byli považováni za příznivce a přísluhovače tatarských a později tureckých nájezdníků.

2.4. Život v romské komunitě (osadě)

Jako každá jiná společenská skupina, tak i romská komunita měla a má svoje vlastní nepsaná pravidla, podle nichž se lidé uvnitř ní řídí. V čele komunity vždy stála nějaká osoba – muž s autoritou (*vajda*) – kterého si ostatní mezi sebou zvolili. Bylo důležité, aby byl vajda schopen zjednat pořádek v komunitě, ale také dovedl v případě potřeby jednat s neromským okolím.

V komunitě se nejvíce cenilo stáří (*phuro* = starý, *phuri* = stará). O tom hovoří i známé romské přísloví: ***Poslouchej staré lidi, protože snědli více chleba než ty.*** / *Šun le phuren, bo chale buter maro sar tu.*

Prakticky zde neexistovalo soukromí. Vše se odehrávalo před zraky všech. Na druhou stranu zde ale vždy byla solidarita mezi lidmi – např. s hendikepovanými a chudými – ostatní se jim pak snažili ve většině případů nějak pomoci. Proto není výjimkou, když se v romské beletrii dočítáme o tom, jak tato komunita mezi sebe přijala i Neromy, které společnost ze svého středu vyloučila.

Ten, kdo se provinil proti nepsaným pravidlům osady, byl nejprve souzen radou starších, která rozhodovala o jeho potrestání. Za ten největší možný trest bylo považováno vyloučení z komunity.

³ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha 2002, s. 16. ISBN 80-7106-615-X.

3. Romové v Čechách

Ani o našich historických pramenech nelze s určitostí říci, že se v nich hovoří právě o Romech. Například dnešní historici popírají dlouho přetrvávající domněnku, že první, kdo zmiňuje Romy na našem území, je Dalimilova kronika. Kapitola z této kroniky nazvaná *O Kartasiech pohanských* hovoří o tatarských zvědech, kteří přecházeli přes české území v roce 1242. Pokud tedy neuvěříme, že se v této kronice jedná o Romy, pak jejich příchod můžeme datovat až do 14., či dokonce 15. století.

Až do poloviny 16. století byli Romové na našem území vnímáni poměrně pozitivně. Dokonce se těšili i jistým výsadám. Například Zikmund Lucemburský v domnění, že Romové byli ze své vlasti vyhnáni pro svoji víru, vydal roku 1423 glejt zaručující jejich ochranu a předákům pravomoci nad jejich lidmi. Poté se situace začala rapidně zhoršovat, Romové byli obviňováni ze zakládání požárů měst a mnoha dalších činů.

Roku 1545 vydává císař Ferdinand I. mandát o vypovězení Romů z českých zemí, který však zakazuje, aby se jim ubližovalo. O sedm let pozdější mandát se však již trestům nebrání. A tak je mučení a zabíjení Romů zlegalizováno.

Také Rudolf II. pokračuje ve vydávání protiromských mandátů. Leopold I. celou situaci Romů v 17. století ještě více zhoršil tím, že je prohlásil za „psance“, a tím na ně odstartoval doslova štvance. Jediní, kdo jsou ušetřeni tělesných trestů v případě dopadení, jsou děti. Ty jsou předávány na převýchovu do „dobrých křesťanských rodin“.

Roku 1706 jsou na popud Josefa I. vztyčeny na hranicích země cedule zakazující vstup Romů, na nichž je vyobrazeno, jaké tresty jim za porušení hrozí. Tresty se také týkaly těch obyvatel, kteří by jim pomohli.

Nařízení Karla VI. z roku 1721 se při opakovaném chycení nebrání ani trestu smrti, vykonaném i na ženách. Mezi lety 1694 – 1763 stálo před soudy dohromady 1040 Romů, z nichž převážná část skončila vyřčením rozsudku smrti.

Teprve až vláda Marie-Terezie ukončuje toto temné období v našich dějinách. Ta po svých dřívějších protiromských dekretech nakonec zmírňuje tresty a definitivně ruší trest smrti. V letech 1761 a 1767 vydala dekrety, které Romům přikazovali ukončit kočovný život a trvale se usadit na jednom místě. A tím začínají snahy o asimilaci Romů na českém území, na které navazuje i Josef II.

Během 19. stol. se začínají kolem měst a obcí tvořit romské osady, v nichž v této době žilo od třiceti do sta osob. Romové jen velice těžce pronikají přímo dovnitř měst a mezi jejich

obyvatele, stále je na ně totiž pohlíženo jako na neplnohodnotné obyvatele země. I když samozřejmě existovaly také případy, kdy se Romové s místními obyvateli poměrně sžili.

Ani první republika a 20. stol. nepřináší Romům úlevy. Naopak *Zákon o potulných cikánech* z roku 1927 jim jasně diktuje, jak mají žít, a také znamená začátek jejich přesného evidování a policejního dohledu nad nimi (musejí se prokazovat cikánskými legitimacemi namísto občanských). Ještě ani v této době nebyl zcela vyřešen problém vzdělávání romských dětí.

Před druhou světovou válkou se počet romských obyvatel pohyboval kolem 6000 osob. Během nacistické okupace vznikají roku 1940 v Protektorátu Čechy a Morava romské kárné pracovní tábory pro dospělé muže – v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku (r. 1942 jsou přeměněny na koncentrační tábory pro celé rodiny). V následujících letech byli Romové společně s ostatními Čechy deportováni ale i do dalších koncentračních táborů jako například do Auschwitz-Birkenau (Osvětim-Březinka).

Celkový počet romských obětí v Evropě během druhé světové války se podle některých zdrojů⁴ odhaduje až na půl milion osob.

Z koncentračních táborů se na území Čech a Moravy vrátilo kolem šesti set původních romských obyvatel, přesto ani po tomto společně prožitém těžkém období nebyla reakce majoritního obyvatelstva obcí o nic přátelštější než před válkou.

Brzy po skončení války začali do Čech proudit také Romové ze Slovenska. Důvodů pro příchod slovenských Romů do Čech v poválečném období bylo několik. Největším hybatelem byl jejich tamější populační nárůst (největší počet Romů žil na východě Slovenska). Pro Romy tak bylo stále náročnější najít si zde místo k životu a způsob obživy, a proto do Čech přicházeli postupně v několika vlnách.

Ta první dorazila po skončení války, kdy se po odchodu sudetských Němců vylidnily pohraniční oblasti. Ta druhá dorazila v padesátých letech a jednalo se v ní hlavně o dělníky, kteří se nechali zlákat náborovými akcemi českých firem. A tak Romové získávali místa v průmyslových městech jako například v Mostě, Plzni, Ústí nad Labem, Chebu a jinde. Živitele však následovala celá početná romská rodina, a tak vyvstal problém s jejich ubytováním. Spousta romských rodin v té době přežívala v téměř nelidských podmínkách.

⁴ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha 2002, s. 27.

Roku 1947 bylo na našem území zjištěno celkem 16 752 osob romského původu. Komunistický režim roku 1952 vydává směrnici s názvem *Úprava poměrů osob cikánského původu*, jejímž hlavním cílem je převýchova Romů a jejich asimilace s ostatním obyvatelstvem. *Zákon č. 74 sb. z října 1958* pak nařizuje trvalé usídlení kočujících osob, které se realizovalo například policejními raziiemi (nejvíce tento zákon zasáhl do života olašských Romů, kteří po Československu stále kočovali). Koncem šedesátých let mají Romové konečně sami možnost podílet se na řešení své, tedy romské otázky, vzniká totiž organizace s názvem *Svaz Cikánů-Romů*, která však existovala pouze od roku 1969 do roku 1973. Tento svaz začal vydávat první časopis (čtvrtletník) *Romano l'il* psaný „Romy pro Romy“.

70. léta znamenají zmírnění tvrdé asimilace a místo ní nastolení společenské integrace cestou materiálních a sociálních výhod.

Komunistický režim a jeho snaha o asimilaci romské menšiny nepřinesl z dnešního pohledu tomuto etniku žádná pozitiva. Naopak, téměř je zbavil všeho, co jim do této doby bylo vlastní. Romové ztratili svoji „*odvěkou soběstačnost a nezávislost*“⁵, postupně začali zapomínat na svá etnická specifika a také na svůj jazyk, tradice a rituály. Vlivem snahy o decentralizaci a rozptýlení rodových skupin, došlo také k přetrhání vazeb mezi nimi a promíšení romských etnických skupin, což přinášelo nesnášenlivost a následné nepokoje. Za důsledek této takzvané vykořeněnosti Romů lze podle Horváthové z velké části považovat kriminalitu Romů, prostituci a narušení vazby mezi rodičem a dítětem.

3.1. Struktura romské populace v České republice

Romské etnikum v České republice není jednotné, dělí se podle svého původu ještě do několika skupin:

Romové slovenští (dnes již moravští) - jsou nejpočetnější skupinou u nás, tvoří zhruba 70 – 85% z celkového počtu Romů v ČR

Romové olašští (vlašika Rom, jak si sami říkají) - tvoří zhruba 10%. Jejich příchod k nám lze datovat zejména od poloviny 19. stol., a to z Rumunska. Sami olašští Romové se vnímají jako nadřazená romská elita, mezi sebou mluví výhradně romsky (užívají však jiný dialekt než třeba slovenští Romové), volí si svého krále, striktně se řídí tradičním modelem svého společenství (mají vlastní soud) a užívají romských jmen (jen pro styk s českými úřady musí

⁵ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha 2002, s. 53.

udělat výjimku). Od těchto jmenovaných charakteristik se odvíjí i vzájemný vztah s ostatními Romy u nás, který je velmi špatný až nevráživý. Sňatky mezi Olachy a ostatními skupinami Romů jsou proto jen velmi ojedinělé a hlavně nežádoucí.

Většina z nich se věnuje podnikání (ve většině případu spíše nelegálnímu), protože fyzickou práci považují za projev nedostatku mentálních dovedností. Svoji movitost pak dávají patřičně najevo například oblékáním.

Naši olašští Romové se dělí do řady rodů – Bougešti, Pejrešti, Loulešti, Penkošti či Bejáša. V současné době se jejich etnikum ale dostává do své největší krize, kterou si bohužel způsobují sami. Jak ve svém článku Mizející svět hovoří Jiří X. Doležal, mnoho mladých Romů totiž opouští tento příliš těsný způsob života a začínají žít jako gádžové. Další a mnohem větší hrozbou je pro ně ale heroin, s nímž také mnohdy obchodují. Podle odhadů Unie olašských Romů je na heroinu závislá nejméně polovina mladých.⁶

Romové maďarští – tvoří přibližně 10 – 15%

Romové čeští – těch je vlivem holocaustu jen velice malé procento. Zůstávají poněkud stranou. Stejně jako olašští Romové, tak i oni kočovali až do poloviny 20. stol. Čeští Romové už prakticky romsky nehovoří.

Na této skladbě se mizivě podílejí také **Sintové** (němečtí Romové). Jejich dialekt je také velmi odlišný od běžné romštiny, je totiž velmi ovlivněn němčinou. Jen pro stručnou charakteristiku o nich mluví Waren Cohn ve své knize *Cikáni* takto:

„Obecně řečeno působí manušové (Sintové) mnohem akulturovanějším dojmem než severoameričtí Romové; jsou mnohem přátelštější k outsiderům a rozhodně je mnohem snazší navázat s nimi příležitostný a nezávazný kontakt.“⁷

3.2. Romské kulturní snahy po roce 1989

Pád komunismu znamenal nové šance pro všechny, tedy i pro Romy. V prvních letech po převratu se snažili pronikat do politiky, překotně tak vznikal velký počet romských politických stran.

⁶ DOLEŽAL, Jiří. X. Mizející svět. In *Reflex*, č. 46. 12. 11. 2009, s. 50-54.

⁷ COHN, Werner, *Cikáni*. Praha, 2009, s. 26. ISBN 978-80-7419-008-7.

Postupně také kromě politických organizací začaly vznikat i ty, které se snažily probudit a uchovat romskou kulturu, lze jmenovat *Kulturní svaz občanů romské národnosti*, *Sdružení romských autorů* (v čele s Margitou Reiznerovou), *Matice romská – romské křesťanské sdružení*, *Společenství Romů na Moravě* (vydávající noviny *Romano hangos*) a také množství občanských sdružení.

Co však bylo v této době snad nejdůležitější – konečně mohli být svobodně a oficiálně vydáváni romští autoři.

Také začala vycházet různá romská periodika, například *Lačo lav* (dnes *Amaro lav*), *Romano kurko*, *Romano gendalos*, *Romano l'il* (dnes *Romano nevo l'il*), *Roma*, *Romipen*, zmiňovaný *Romano hangos*, *Romano džaniben* (časopis romistických studií), *Amaro gendalos*, *Kereka* – časopis nejen pro romské děti – ad.

Začaly vznikat i rozhlasové a televizní pořady, například: *O Roma vakeren* (Romové hovoří), vysílaný v Českém rozhlase, magazín *Romale* (Romové), vysílaný v České televizi od roku 1991 do roku 1999, dále v letech 2000 – 2001 tato televize uvedla také cyklus pořadů s názvem *Amare Roma* (Naši Romové). A od března tohoto roku vysílá Čt 1 také devítidílný dokument *Romové v Evropě*.

V roce 1991 bylo založeno *Muzeum romské kultury v Brně*, kde funguje stálá expozice seznamující veřejnost s romskou historií a kulturou. Při muzeu funguje také knihovna a jeho práci jednou za rok shrnuje *Bulletin Muzea*.

Na každoročních festivalech je možné se seznámit s romskou hudbou a muzikanty. Ten největší a zřejmě i nejznámější je mezinárodní festival hudby a tance *Khamoro* (Sluníčko) konající se v květnu v Praze, další pak brněnský *Django fest* (nazvaný po hudebníkovi Djago Reinhardtovi), olomoucký festival *Romani gil'i*, nebo také *Romfest*.

3.3. Kde končí rasismus a začíná zájem o romské spoluobčany?

Přikládám k očím romský šátek

A pláču do něj svůj žal.

Co je to za život na tomhle světě?

Proč jsem se narodila?

Abych viděla, jak se lidé bijí?

Jak holé lebky zabíjejí Romy

A vyhánějí je z mé rodné země,

*Mé slzy chtějí smýt tu špínu –
Ale jen bezmocně padají do romského šátku.*⁸

(Margita Reiznerová)

Obyvatelům České republiky častokrát chybí zájem o seznámení se s historií a kulturou Romů, proto pak dochází k jejich nepochopení a rasistické předpojatosti. Z velké části je to dáno i tím, že náš národ se těžko vyrovnává s odlišností jedince od hlavního proudu. Čím déle je ale za námi naše temné komunistické období, tím více lidé chápavější jsou, a to nejen k Romům, ale i k cizincům, kteří žijí v naší zemi. Výjimky, jakými jsou lidé bez inteligence, tolerance či empatie se však našly a najdou vždy. Co se ale vyvíjí jen velmi pomalu, je přístup českého školství k vzdělávání Romů. Vzpomeňme si například na celkem nedávnou kauzu z Valašského Meziříčí, kde chtěl ředitel jedné základní školy otevřít třídu zvlášť pro romské a zvlášť pro neromské děti.

Právě romské děti častokrát také končí v bývalých zvláštních, dnes praktických základních školách, a to mnohdy jen z toho důvodu, že chybí snaha jim pomoci v jejich možná někdy pomalejších začátcích studia a integraci obecně. Proti těmto nespravedlnostem pak bojuje například nevládní a nezisková organizace Amnesty International.

Sami zavzpomínejme na své vzpomínky na základní školu a zkusme v nich nalézt alespoň jediný moment, ve kterém jsme měli pocit, že naše jedinečnost je v tomto prostředí ceněna a že se s ní pracuje, místo toho, aby byla potlačována. Mám pocit, že většina z nás se na základní škole setkala spíše s nepochopením ze strany pedagogů a se šikanou ze strany spolužáků, než s porozuměním pro to, že nám nejde například matematika, ale místo toho krásně kreslíme.

Problém rasistické předpojatosti zmiňuje i Erika Manuš ve své knize (nebo spíše v jakémsi sborníku) *Jdeme dlouhou cestou*, která se zabývá romskou kulturou a myšlením, ale také prostřednictvím jejich prací představuje skoro dvě desítky významných romských umělců. Manuš zde uvádí názor sociologa Fedora Gála: „*S tím, jak mladí lidé cestují a seznamují se s jinými národnostmi, budou se rozdíly (míněno kulturní a etnické – pozn. autorky) pozvolna stírat.*“⁹

⁸ REIZNEROVÁ, Margita. *Sen*. Praha 1995, s. 16.

⁹ MANUŠ, Erika. *Jdeme dlouhou cestou*. Praha 1998, s. 19. ISBN 80-901964-5-4.

Doufejme tedy, že tato chvíle přijde co nejdříve. Zatím se však stále ještě vztah většiny k romské menšině pohybuje v negativních rysech: vyloženě odmítavý postoj k Romům má 20% - 50%¹⁰ (liší se podle krajů; nejodmítavěji se k Romům staví lidé v Ústeckém kraji) obyvatel ČR.

V České republice existuje v současné době řada neziskových organizací, které se zabývají snahou zlepšit sociální a společenské postavení Romů vůbec. Jako příklad lze uvést sdružení *Dženo*, *R-Mosty*, *Khamoro*, *Čáčipen*, *Romea*, *IQ Roma servis*, *Athinganoi*, *Lače čhave*, *Romodrom* a v Pardubicích je to pak *Darjav* založený v roce 2002.

1. prosince 2009 ministr pro lidská práva Michal Kocáb zahájil tradici předávání cen **Gipsy spirit**, jejímž cílem bylo ocenit právě tyto organizace, ale i firmy a jednotlivce, kteří v emancipaci a pomoci Romům dosáhli obdivuhodných výsledků.

¹⁰ Na příkladu 1 191 respondentů to dokazuje průzkum agentury STEM z roku 2007. In *Zmapování a analýza sociální situace romské komunity na území hl. m. Prahy*. Praha 2008 [staženo: 5. ledna 2010]. URL: <http://www.socioklub.cz/>.

4. Jak lze charakterizovat romství / romipen?

No jo, Janči, jenže já už vám teď nemám co dát. Všechn svůj majetek jsem rozdělil. Ale víš co? Ať ti zůstane to tvoje hrani. Hrani tě bude živit. Ať ti zůstane tvoje písnička: když ti bude těžko, písnička ti tíží sejme ze srdce. A ať ti zůstane tvůj vtip: kdybys byl sebechudší, vždycky budeš umět žertovat. Tvou hudbu, tvou písničku a tvůj humor ti nikdo neukradne.¹¹

4.1. Kultura

Pokud lze romskou kulturu shrnout do třech slov, pak by to byla tato – hudba, tanec a vyprávění pohádek. Romská kultura je, podle mého názoru, natolik rozmanitá a zajímavá, že ve své spontánnosti a živosti předčí tu naši, tolik svazovanou pravidly a pocitem, že není nic důležitějšího než mínění druhých. Od Romů se lze mnohé učit, alespoň tedy od jejich přístupu k životu a k druhým lidem (ale i zde samozřejmě nemůžeme úplně zobecňovat). A vůbec nevádí, že romská kultura neměla ve zvyku zapisovat a archivovat své vzpomínky a historii. Není snad obdivuhodnější ústně tradovaná slovesnost a s ní to, jak dovede toto etnikum stmelovat a zároveň fungovat i výchovně?

Ano, tak to bylo dříve. Ale současná moderní doba není příliš nakloněna téměř ani knihám, natož pak zvyku se místo k televizi a počítači usadit v kruhu nejbližších a vyslechnout si vyprávění a moudrost lidí, jimž to jejich věk a s ním i spojené prožité zkušenosti dovolují.

Myslím si, že se zde nemusím o tomto problému současné doby více rozepisovat. Na těch, kteří si toto uvědomují, pak bude to, aby své děti vychovali trochu jinak. A to tak, aby si vážily knih, aby si vážily vyprávění a rad starších a zkušenějších, aby nezapomínaly na to, z jaké kultury pocházejí, a aby si také vážily jazyka a specifik této své kultury. A tak to je u Romů, stejně jako u Neromů. U Romů však o to více, že jejich kultura a jazyk je to, co jim zbývá, když nemají svoji vlastní zem: „*Pro Romy je jakousi pohyblivou domovinou jazyk a společná kultura.*“¹²

¹¹ Co dal Bůh Romům (Takto hovoří Bůh k Romovi Jančimu, poté co se ho nejprve ptá, co dal Romům, když rozdělival domy, polnosti, koně, krávy atakdále. Janči odpovídá, že dostali to atakdále, protože zapomněli přijít.). In HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Romské hádanky*. Praha, 2003, s. 23.

¹² HANCOCK, Ian. *Země utrpení: dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha, 2001, s. 157. ISBN 80-902608-3-7.

4.1.1. Hudba

Co Rom, to muzikant. So Rom, ta lavutaris.

*Rom bude hrát, dokud bude žít na tomhle světě. O Rom bašavla, soč a dživla pro svetos.*¹³

Samozřejmě, že nelze brát s úplnou platností první romské přísloví. Ale určitě lze říci, že pokud je Rom muzikantem, rozhodně to stojí za to. Romská hudba je krásná a má nám co nabídnout. Je plná života, ale zároveň dovede být až neuvěřitelně smutná a plná žalu. Romská hudba ovlivnila mnoho hudebních žánrů a dala nám excelentní hudebníky - např. slovenského houslového virtuóza a skladatele Rinalda Oláha (*1929) a virtuózního hráče na cimbál Štefana Csikóse (*1913). Z česko-romských skupin lze jen pro příklad jmenovat ty nejznámější jako *Terne Čhave, Koa, Gipsy.cz, Kale, Bengas, Gulo Čar*, ale i mnoho dalších. Romští hudebníci jsou mezi ostatními Romy velice uznáváni a ceněni. „*Dokonce se z romských muzikantů v období první republiky vytvořila jakási „cikánská šlechta“.*¹⁴

Pro zajímavost zde uvádím český autorský překlad písně *Lavutaris* (Muzikant) romského hudebníka a spisovatele Gejzy Horvátha, jehož osobě a tvorbě se budu věnovat v další části této práce:

*V Romech velký talent je,
každý je velký muzikant,
každý chce dobře hrát,
pěknou píseň zazpívat.*

*Romové pěkné písně zpívají,
jeden druhého vychvaluje,*

¹³ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Moudrá slova starých Romů (God'aver lava phure Romendar)*. Praha 1991, s. 13. ISBN 80-900703-0-2.

¹⁴ DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*, vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, s. 58. ISBN 80-7067-533-8.

*každý chce dobře hrát,
pěknou píseň zazpívat.*

Refrén:

*Muzikant, muzikant,
každý je velký muzikant,
muzikant, muzikant,
každý je velký muzikant.*

4.1.2. Ústně tradovaná slovesnost

4.1.2.1. Vyprávění pohádek (pohádka, povídka / paramisi)

„Vyprávění pohádek je mužská záležitost, tak jako zpívání písní je záležitost děvčat. Muži vyprávějí pohádky jednak při formálních situacích, jako je vartování¹⁵ mrtvých, jednak při náhodných společenských sezeních; v obojím případě se funkce ukrácení volného času spojuje s funkcí utvrzování pospolitosti jak přímou přítomností na společenské sešlosti, tak předáváním a přejímáním skupinových hodnot mezi účastníky.“¹⁶

Pokud hovoříme o romském vyprávění, hovoříme především o jeho třech typech: **vyprávění ze života a rodové historie** – *vakariben* – oba dva tyto reálné typy vyprávění mohou být humorná, místy až vulgární; **vznešená vyprávění** (pohádky se šťastným koncem, hrdinské historicky pracující s nadpřirozenými motivy) a **duchařská vyprávění**.

4.1.2.2. Hádanky

„Existuje vůbec na světě lidská kultura, jejíž slovesnost by neobsahovala hádanky?“ Takovou otázku si klade Milena Hübschmannová ve své předmluvě ke knižnímu vydání romských

¹⁵ **Vartování** = pozůstalí sedí tři dny a tři noci u zemřelého a loučí se s ním

¹⁶ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Předmluva. In *Romské pohádky*. Praha 1999, s. 14. ISBN 80-7168-658-1.

hádanek. Jedná se spíše o konverzační otázku, protože nemusíme studovat rozmanitý folklór škály rozličných kultur, abychom přirozeně dovedli odpovědět, že asi nikoliv. Hádanky jsou totiž znakem rozvinuté folklórní tradice a také druhem lidské zábavy a komunikace.

„V tradičních komunitách tzv. slovenských Romů se lidé bavili hádankami kdykoliv se k tomu naskytla příležitost. Na rozdíl od hrdinských příběhů, které si dospělí vyprávěli při zvláštních, většinou organizovaných, vysoce kulturních sešlostech, navštívených někdy až stovkami posluchačů, hádankové závody mohly neočekávaně nastat jak při společenských seancích, tak třeba ve skupince dvou tří Romů.“¹⁷

U hádanek také neplatí to, co u zmiňovaných hrdinských příběhů, nevyprávějí jen muži. Hádanky může říkat každý, kdo má chuť a většinou se tím pak odstartuje hádankový maraton, kde se vyprávějí hádanky, které jsou už pro každého dlouho známé, nebo ty, které někdo vymyslel a zatím je ještě nikdo neslyšel.

Mám dvě setry, co mají nohy v břiše. [boty]

Dovede říznout jako nůž, dovede vyléčit srdce, může tě přivést na správnou cestu a může ze správné cesty svést. [slovo]

Dvě tůně uprostřed černých lesů. [dvě oči mezi řasami]

Chodí to v lidských šatech a není to člověk. [blecha]

Když je živý, je rudý, když je mrtvý, je černý. [uhel]

Bylo by příhodné se na tomto místě začít již věnovat literatuře psané Romy. Já ji však nechám až do druhé půli, protože právě literatura je hlavním tématem mé práce.

4.1.3. Romský jazyk / romaňi čhib

Romština patří do skupiny indoevropských jazyků, přesněji se jedná o novoindický jazyk. Velikou podobnost s hindštinou si můžeme dokázat na několika slovech: romsky: člověk = manuš, hindsky: manúš, romsky: sůl = lon, hindsky: lon, romsky: oko = jakh, hindsky: akh).

¹⁷ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Předmluva. In *Romské hádanky*. Praha, 2003, s. 3. ISBN 80-7168-842-8.

Vlivem stěhování Romů do sebe romština vstřebala mnoho z jiných jazyků. Ani v současné době nemá tento jazyk možnost se vyvíjet uceleně a přijímat do sebe různé inovace jako ostatní jazyky, a tak zůstává složen z řady jednotlivých dialektů, kterými je možné se, za předpokladu vynechání slov pocházejících z jazyka země, ve které Romové žijí, mezi sebou domluvit (výjimku tvoří olašský dialekt; proto se někdy romské dialekty dělí na olašské a neolašské).

Teprve však ve dvacátém století začínají ve světě nárazové pokusy tisknout v romštině knihy a noviny. U nás byla situace komplikovanější přítomností komunistického režimu, který české Romy marginalizoval a utlačoval.

Jen v krátkosti se seznámme s *Evropskou chartou regionálních či menšinových jazyků*, kterou podepsaly členské státy Rady Evropy v roce 2005 a která o romštině hovoří zhruba takto:

„Romština je jazyk, kterému hrozí zánik, proto je nutné, aby se mu dostávalo ochrany a finanční podpory ze strany národních a mezinárodních činitelů, jako jsou školské úřady, odborníci na lingvistiku, učitelé, tvůrci výukových materiálů a političtí činitelé na všech úrovních společnosti. Toto jednání ale nesmí probíhat na úkor úředního jazyka dané země.“¹⁸

V dnešní době již tedy vycházejí Pravidla romského pravopisu – v Bratislavě v červnu 2008 došlo ke konečnému ucelení a slavnostnímu vyhlášení romštiny jako oficiálního spisovného jazyka, v jehož důsledku byla tato pravidla vydána – a Romsko-české slovníky, cesta k nim však byla dlouhá.

Romština se dnes vyučuje také na našich předních univerzitách a na Evangelické akademii v Praze (Vyšší odborné škole sociální práce a střední odborné škole) a na Romské střední škole sociální, jejíž pobočky lze nalézt ve více městech ČR. Poslední dvě jmenované jsou zaměřené hlavně na romské studenty.

Chybí zde však mezistupeň, a to podpora romštiny jako rodného jazyka na základních a středních školách. Tímto se tedy příliš nepotvrzuje platnost výše zmíněné Evropské charty u nás. S nástupem povinné školní docházky jsou romské děti vyučovány v českém jazyce, a tak nemají důvod, proč hovořit romsky.

¹⁸ WAGNER, Margita. Výuka romského jazyka v evropském kontextu. In *Romano džaniben*, jevend 2007.

„Podle výzkumů školní inspekce v roce 2005 ředitelé škol nevědí, proč by mateřský jazyk cizinců nebo Romů měli ve škole podporovat. O výhodách takové podpory nejsou informováni. Což je i důvod, proč v tomto směru nevyvíjejí žádné kroky. Naopak zdůrazňují nezájem Romů o jejich vlastní jazyk, aniž by si uvědomovali hlavní příčinu tohoto stavu, jímž je status romštiny u majority i romské minority, související též s nízkým sebepojetím Romů.“¹⁹

Hlavním a tím nejdůležitějším důvodem, proč by měli Romové umět hovořit romsky je to, že je to jejich jazyk a jazyk jejich předků, který by měl být předáván z generace na generaci. Bez nutnosti se domluvit však Romové zapomínají na tento možná trochu sentimentální důvod a romských rodilých mluvčích ubývá. Což je v neposlední řadě dáno i tím, že Romové častokrát sami odvrhli svůj jazyk, aby tím tak ukázali, že jsou „lepšími Romy“.

Proto, aby romský jazyk neupadal a nadále se rozvíjel, je tady ale ještě literatura psaná v jazyce Romů, romské rozhlasové a televizní pořady (např. již zmiňovaný O Roma vakeren na ČRo, dále internetová televize Romea), romské noviny a časopisy (viz kapitola Romové po roce 1989), romská divadelní představení, kurzy a semináře romštiny a již zmíněná škála neziskových organizací zaměřených na pomoc Romům a podporu jejich kultury a jazyka.

Od roku 1997 u nás funguje literární a výtvarná soutěž *Romano suno*, jejíž hlavní podmínkou je, aby děti napsaly svůj příspěvek v romském jazyce. Soutěžní příspěvky pak vycházejí ve sborníku. I to je jedna z motivací pro rozvoj romského jazyka.

Abych ale ukázala, že lidí, hlásících se k romštině jako ke svému rodnému jazyku, až tak dramaticky a rychle neubývá, vezmu si na pomoc poměrně optimistický článek z *Romano hangos*, ve kterém jeho autor Roman Růžička na základě výsledků ze sčítání lidu v roce 2001 hovoří o 11 746 lidech hlásících se k romské národnosti (jen menšina se přiznala ke svému romství), přičemž k romskému jazyku jako mateřskému se přihlásilo až 23 211 lidí. Autor zde rozvíjí myšlenku, že „určité neokázalé romství, dědictví po předcích, má pro mnoho lidí větší význam, než politické se přihlášení k romské národnosti.“²⁰

¹⁹ WAGNER, Margita. Výuka romského jazyka v evropském kontextu. In *Romano džaniben*, jevend 2007.

²⁰ RŮŽIČKA, Roman. Význam mateřského jazyka. In *Romano hangos*, ročník 9, č. 7, 16. 4. 2007.

5. Seznámení s romskými autory a romistkou Milenou Hübschmannovou

V následující kapitole bych ráda stručně představila mnou zvolené autory. Nevolila jsem autory podle toho, zda píšou romsky, česky nebo slovensky, ani podle barvy jejich pleti, ale podle toho, k čemu se ve svých prózách sami hlásí, tedy k odkazu romské folklórní tradice. Jako reprezentanty romské prózy jsem si vybrala devět autorů a autorek: Eriku Oláhovou, Gejzu Horvátha, Gejzu Demetera, Ilonu Ferkovou, Teru Fabiánovou, Elenu Lackovou, Andreje Giňu, Helenu Červeňákovou-Lalíkovou a Helenu Demeterovou. Autory jsem volila podle dostupnosti jejich tvorby – knižně vydané nebo obsažené v časopise *Romano džaniben* – podle vlastní čtenářské oblíbenosti a také podle toho, že právě jejich jména jsou pro romský literární svět dnes již nepostradatelná. Domnívám se, že k utvoření pohledu na romskou prozaickou tvorbu jako na celek, tvorba těchto několika vybraných autorů postačí.

První dvě autorky, Lackovou a Fabiánovou, bych poněkud vyčlenila od ostatních autorů. Jedním z důvodů je ten, že jsou generačně nejstarší, a druhým pak, že Lackové dílo *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* a Fabiánové *Jak jsem chodila do školy* jsou díly autobiografickými, a proto jsem je použila spíše pro seznámení se s romskou tradicí a životem a také pro snazší pochopení motivů romské prózy. Přesto Lackovou nelze nezmínit, její divadelní hry by si zasloužily prostor samy pro sebe.

Dříve než se zaměřím na jednotlivé spisovatele, je však důležité představit si jméno nejdůležitější, a to Milenu Hübschmannovou. Bez této české romistky bychom následující jména spisovatelů snad ani neznali. To ona jim ukázala, že romsky se dá nejen mluvit ale i psát a všemožně je pak podporovala v jejich tvůrčích snahách. Hübschmannová také v roce 1991 prosadila vznik nového oboru – romistiky – na FF UK, který poté vedla až do konce svého života.

5.1. Život a práce Milany Hübschmannové

Narodila se v roce 1933 v Praze. Nejprve se začala zajímat o indický jazyk a kulturu a kolem roku 1953 u ní propukl zájem i o romskou kulturu, v níž našla velkou podobnost s tou indickou, a to ji fascinovalo. Díky těmto vášním a také svému neuvěřitelnému intelektu

hovořila a rozuměla velké škále jazyků – anglicky, francouzsky, rusky, hindustánsky²¹, bengálsky, tamilsky a romsky (hlavně její východoslovenské variantě, ale znala také prvky dalších romských dialektů). V roce 1959 poprvé vycestovala do Indie.

Ve svém studiu romské slovesnosti se nejprve zaměřila na písně, přísloví a vyprávění. Vše si zaznamenávala na magnetofon, později analyzovala a nakonec postupně vydávala. V roce 1960 tak vyšly Cikánské písně, roku 1973 byly prvně vydány *Romské pohádky*, 1987 vydala romské hádanky a záhadná vyprávění a v roce 1985 romská přísloví. První sborník romských autorů, sdružených kolem časopisu *Romano l'il*, vyšel v roce 1979 pod názvem *Kale ruži* (např. Fabiánová, Giňa). Od roku 1994 až do své smrti byla šéfredaktorkou časopisu romistických studií *Romano džaniben*. Po její smrti tuto pozici přejal její dlouholetý spolupracovník Peter Wagner.

Hübschmannová celý život hojně publikovala, ať už doma či v zahraničí, a tak pomáhala rozšířit zájem o romskou otázku i v dalších zemích, nejen u nás. Svou celoživotní prací pomohla Romům, aby se oprostili od jim vštěpovaného pocitu méněcennosti a podřazenosti. Nikdy se však přímo nezabývala diskriminačním a marginalizačním postojem vůči Romům, ani jejich chudobou a špatnou sociální situací – to ani nepatřilo do pole její působnosti, ale cítila jako neuvěřitelnou křivdu, že společnost odsoudila k „zániku romskou kulturu a jazyk dřív, než je stačila poznat.“²² A tak mezi sebou vždy propojovala jazyk a kulturní prvky. Pokud hovořila o slovech, frázích, konstrukcích, pak také nastínila a rozebrala situaci, ve které se používají.

V jednotlivých obdobích svého života se také zabývala různými romskými tématy. Jednou to bylo postavení snachy, podruhé nakládání se životem a smrtí a dále také postavení Romů za druhé světové války (Hübschmannová: *Po Židech cigáni: svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Praha, 2005).

Milena Hübschmannová zemřela 8. září 2005 při autonehodě v Jihoafrické republice.

²¹ Hindustánština je základem dvou nynějších jazyků – hindštiny a urdštiny

²² VIKOVÁ, Lada. Jak stručně představit osobnost Mileny Hübschmannové? In *Milena Hübschmannová ve vzpomínkách*. Praha, 2006, s. 9.

Literární cena Mileny Hübschmannové

„Romština je ohrožená, ale žije. Důkazem je literární soutěž Mileny Hübschmannové.“²³

Tato cena vznikla z iniciativy sdružení Romea rok po tragické smrti Hübschmannové a tedy jako pocta její práci na poli české romistiky. Po druhém ročníku této soutěže vydala Romea sborník prací s názvem *To nej...*, které se za tyto dva roky umístily na prvních až třetích místech. I přes tento čin a přes letos již čtvrtý ročník je soutěž stále spíše amatérská, a tak z ní zatím nevzešla žádná vyhlášená jména. I ona však dokazuje, že romské tvorbě dominuje spíše poezie (v tomto případě milostná), která je o krok napřed ve svém vývoji před prózou.

5.2. Elena Lacková

(22. 3. 1924 - 1. 1. 2003)

Elena, mezi Romy nazývaná Ilona, se narodila na Slovensku v romské osadě ve Velkém Šariši. Po válce se s rodinou pohybovala mezi Slovenskem a Čechami (v roce 1970 zde úspěšně ukončila studium na Karlově univerzitě – obor vzdělávání dospělých).

Lacková psala hlavně divadelní hry, pohádky a krátké povídky ze života Romů. Svoji první divadelní hru *Horiaci cigánsky tábor* napsala již v roce 1945. Mezi lety 1947 – 1949 založila divadelní spolek a tuto hru s ním nacvičila. Se svojí hrou Elena sklidila velký úspěch, a tak jí bylo nabídnuto místo kulturní pracovníce Krajského národního výboru v Prešově. Její psaní tedy muselo jít nějaký čas stranou.

Její další hru *Žužika* nastudoval v roce 1985 pro Československý rozhlas Josef Melč spolu s herci Rudolfem Hrušínským st., Ivou Janžurovou a Věrou Galatíkovou. V roce 1987 se této hře dostalo prestižního ocenění Prix Bohemia.

Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou / Ul'il'om tel bachtal'i čerčeň

Knihu *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* měla Milena Hübschmannová k vydání připravenou již v roce 1986 (Lacková jí totiž diktovala své vzpomínky na diktafon a

²³ RYVOLOVÁ, Karolína. *To nej z literární soutěže Mileny Hübschmannové*. In iLiteratura 25. 1. 2008 [staženo: 11. 3. 2010]. URL: <<http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=22045>> .

Hübschmannová je poté sepsala). Světlo světa však spatřila až v roce 2000 ve vydavatelství Triáda. Kniha se dočkala i překladu do angličtiny, francouzštiny a maďarštiny.

Lacková svoje vyprávění začíná od prapočátku, tedy od toho, co umožnilo její zrození – od seznámení rodičů a příjezdu její maminky do Šariše. Vypráví o svém dětství a o celém svém životě; i o tom jak nastudovala společně s příbuznými svoji první divadelní hru. Tyto vzpomínky a prožitky prokládá osudy lidí, kteří se mihli v jejím životě, osvětlením tradic a každodenního života Romů; to vše v kontextu doby a dějinných událostí.

Její jazyk je poměrně jednoduchý a příběhy v sobě nesou rysy naivního pohledu – jakoby dětského. Lacková totiž nic příliš dlouze nehodnotí, a tím se jí daří zachovávat stále stejné tempo věcného vyprávění – jakoby snad ani nevyprávěla svůj vlastní život, ale život někoho druhého. Přesto mají její vzpomínky svojí hodnotu, a to hodnotu jejího vlastního života a hodnotu toho, že se jim daří zachovávat to, jak Romové žili dříve.

5.3. Tera Fabiánová

Tera Fabiánová se narodila roku 1930 v Žiharci na jižním Slovensku. Stejně jako mnoho dalších romských rodin přišla i ta její v roce 1946 do Čech za prací. Fabiánová se ve svých šestnácti letech vyučila jeřábnicí v ČKD, kde pracovala až do svého předčasného odchodu do důchodu.

V padesátých letech se Tera setkala s Milenou H., staly se z nich přítelkyně a Milena začala v Teře podporovat její touhu psát. Tera nepsala pouze povídky a básně (její báseň *Štěstí přichází ke mně/ E Bacht ke mande avel* si lidé mohli přečíst v pražském metru v rámci projektu „Poezie pro cestující“), ale i fejetony (ty pravidelně publikovala v časopise Romano l'il v rubrice *Zadáno pro Teru*). Zemřela 26. 3. 2007.

Jak jsem chodila do školy/ Sar me phiravas andre škola

Do školy Fabiánová chodila pouhé tři roky, pak přišla válka, a tak jako Romka už do školy nesměla. Knížka *Jak jsem chodila do školy* mapuje tuto etapu jejího života s nostalgií a citem. Zároveň v sobě také nese poselství o důležitosti vzdělávání.

5.4. Andrej Giňa

„Ve svých povídkách chci ukázat Romům i Čechům, jak dříve žili Romové, jak se dovedli bavit a smát – i když hladověli, jak dovedli jeden druhému prokazovat úctu, jak drželi pospolu, dovedli si odpouštět a jeden ve druhém viděl člověka. Měli jsme sice hladový žaludek, ale duše byla sytá.“²⁴

Narodil se v roce 1936 v romské osadě Tolčemeši, dnešních Šarišský Sokolovců, v okrese Prešov na Slovensku. Po druhé světové válce se celá rodina odstěhovala do Čech, nejdříve do Prahy a vzápětí do Rokycan, kde v té době byly pracovní příležitosti a bydlení. Dva roky Giňa večerně studoval pedagogickou školu, pak se ale nechal odvést na vojnu a zůstal zde jako profesionál u zdravotního pluku. Poté, co se vrátil do Rokycan, se vyučil se tavičem a toto povolání mnoho let vykonával. Dnes je v penzi a spolu se synem podniká – rozváží Romům střívka na jejich národní jídlo goja²⁵.

Svá vyprávění napsal Andrej Giňa česky v šedesátých letech. S tím ale nebyl spokojen, a proto začal znovu psát už jen romsky. Výbor toho nejlepšího z Giňovy tvorby obsahuje jeho soubor povídek z roku 1991 *Bijav*, za nějž byl v roce 2003 oceněn cenou Open society Fund, kterou převzal v Budapešti.

5.5. Ilona Ferková

Tato romská aktivistka a spisovatelka se narodila v Rokycanech v roce 1956, kde žije se čtyřletou přestávkou, kterou strávila v Anglii, dodnes.

Ferková vystudovala pouze osm tříd základní školy, poté musela nastoupit do práce. V osmdesátých letech se angažovala v pěveckém souboru Amare neni (Naše tety). O deset let později se začala věnovat psaní: *„Romsky jsem začala psát, když jsem se setkala s Milenou H. ta mi dala číst to, co v romštině napsala Terka Fabiánová nebo Margita Reiznerová. Tehdy jsem viděla, že romština se hodí nejen k mluvení, ale i ke psaní.“²⁶*

²⁴ GIŇA, Andrej. *Bijav*. Praha, 1991, s. 61. ISBN 80-900703-2-9.

²⁵ Střívka plněná bramborami

²⁶ FERKOVÁ, Ilona. Pár slov o sobě. In *Čorde čhave*. Brno, 2003, s. 9. ISBN 80-239-1028-0.

Za své aktivity ve zlepšování pozice Romů v české společnosti (byla zapojena do projektu *Začít spolu*, který v rokycanské mateřské školce podporoval začlenění romského obyvatelstva do společnosti již od útlého věku) byla vyznamenána bývalým prezidentem Václavem Havlem.

5.6. Helena Demeterová

„...píšu romsky příběhy, které jsem slyšela od starých Romů, od strýčků, ale hlavně od našeho tatínka.“²⁷

Helena Demeterová se narodila 24. 6. 1940 v Bukovcích na východním Slovensku. Po válce – v roce 1946 – odešla její rodina z válkou poničeného kraje do Prahy. Demeterová pochází z osmi sourozenců, z nichž se kromě ní začali psaní věnovat její čtyři další sourozenci (nejznámější je asi básnička Margita Reizerová). Demeterová vychodila pět tříd základní školy a v dospělosti pracovala patnáct let jako kuchařka ve zdravotnických zařízeních. V 90. letech se svojí rodinou emigrovala do Anglie a poté do Austrálie, kde žije dodnes.

5.7. Gejza Demeter²⁸

Narodil se 11. května 1947 v Ústí nad Labem, ale vyrůstal u svého dědečka na Slovensku. Po dokončení základní školy na Slovensku, už nastoupil do gymnázia v Čechách. Své pozdější studium medicíny po třech letech přerušil, oženil se a společně se ženou zabydlel v Neratovicích, kde žije dodnes. Demeter vystřídal různé profese – několik let byl u policie (tehdejší Veřejné bezpečnosti), také se živil jako dělník a nakonec novinář (v devadesátých letech byl reportérem deníku *Expres*).

První povídky publikoval v roce 1992 a to po svém setkání s Margitou Reiznerovou a Milenou Hübschmannovou, které ho v psaní podporovaly.

²⁷ Helena Demeterová Rom k Romovi cestu nejde. In *Romea.cz*, 22. 6. 2009 [staženo: 11. 3. 2010]. URL: http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_6477 .

²⁸ Helena Demeterová a Gejza Demeter nejsou v příbuzenském svazku, jedná se pouze o shodu příjmení.

5.8. Helena Červeňáková-Lalíková²⁹

Narodila se v roce 1963. Pochází ze Slovenska.

5.9. Erika Oláhová

Oláhová se narodila 14. ledna 1957 ve Zvolenu, její rodina se však brzy přestěhovala do Čech. Oláhová se živila jako dělnice, kuchařka a servírka. Dnes je v invalidním důchodu a žije se svojí rodinou v České Třebové. Její bratr sochař Eduard Oláh je tvůrcem památníku romským obětem holocaustu v Hodoníně u Kunštátu.

Psát začala až v devadesátých letech. Ve svých sedmačtyřiceti letech debutovala knihou *Nechci se vrátit mezi mrtvé*.

5.10. Gejza Horváth

Gejza Horváth se narodil v roce 1948 v osadě Kolínovce u slovenského městečka Krompachy. Jeho otec, hudebník, ho od dětství vedl k hudbě, a proto se jí také téměř celý svůj život věnuje – po roce 1980, kdy se s rodinou přestěhoval do Brna, i profesionálně. V jeho životě však nebyla nouze o chvíle, kdy se jen hudbou celou rodinu nedařilo uživit, a tak se živil i jako kopáč pro telekomunikace. S manželkou Boženou, která je učitelkou, vychovali dvě děti – syn je lékařem a dcera psycholožka působila jako poslankyně parlamentu ČR.

Jako profesionální hudebník, který si sám skládá hudbu a texty, se zúčastňuje mnoha festivalů nejen doma, ale i v zahraničí. Pera se poprvé chopil jako redaktor týdeníku *Romano hangos* (pracuje zde dodnes), a poté již začal psát své povídky. Souborně mu však vyšly teprve v roce 2006, a to pod názvem *Trispras*, což v romštině znamená honem, rychle. I přes romský název napsal Horváth své povídky v češtině.

Jako spisovatel mě Gejza Horváth velmi zaujal, a proto jsem se ho rozhodla zkontaktovat. Brzy jsem zjistila, že není jen zajímavým spisovatelem, ale i člověkem, který oplývá moudrostí a krásným lidským charakterem. Uvědomila jsem si, že jeho názory by mohly moji práci v dobrém obohatit, a tak vznikl tento krátký rozhovor:

²⁹ O této autorce se mi bohužel nepodařilo najít více informací (pozn. autorky).

5.10.1. Rozhovor s Gejzou Horváthem

Co si myslíte o vztahu Romů ke knihám a ke čtení obecně?

Myslím si, že Romové skoro vůbec nečtou a pokud ano, tak jen velice málo. Nejsou na to totiž zvyklí, a proto knihy ke svému životu nepotřebují. Jedná se hlavně o Romy z chudých vrstev a sociálně slabých. Jiní Romové – asimilovaní, studenti, vzdělaní Romové – knihy čtou, potřebují je ke své práci, k zábavě, ke vzdělávání a celkovému rozhledu.

Myslíte si, že to, jak Romové dnes čtou, je dostatečné?

To si tedy vůbec nemyslím. A nejhorší je, že v tomto případě nevidím možnost nějakého převratu k lepšímu. Většině Romů totiž nahrazuje čtení elektrotechnika, jakou jsou počítače, televize, DVD přehrávače a video hry.

Je nezáměr Romů o knihy dán i tím, že to není ve vaší kultuře běžné sednout si s knihou v klidu doma? Asi máte spíše rádi lidi a živo kolem sebe?

Nezáměr Romů o knihu vyvolával nejen způsob života (chudoba, špatné postavení v majoritní společnosti), ale i jejich samotná negramotnost. Máte pravdu, že chvíle s knihou nahrazují to, co je pro Romy tolik typické – vzájemné navštěvování se (neohlášené návštěvy přátel, známých, rodiny). V dnešní době tyto zvyky ale pomalu zanikají, obzvláště ve velkých městech, která Romy rozdělují, a Romové se pak stávají otroky televize.

Jako autor knihy, vidíte shodné znaky v literatuře, kterou píší Romové? Jak byste shrnul romský přístup k životu?

V knihách romských spisovatelů se odráží romská kultura, život, historie, tradice, hudba, zvyky, krása, příroda, láska, smrt, křivda, Bůh, Ježíš, pravda, lež, diskriminace, rasismus. Vypadá to tak, že spisovatel píše jakoby o sobě, ale všichni ostatní se v tom najdou. Z knih romských autorů je patrný typický přístup Romů k životu a jejich hodnoty, jakými jsou láska, přátelství, pravda, důvěra, děti, rodina, jistota, bezpečí, peníze, pohostinnost, ale také priority jako nehladovět a nemrznout. Romové jsou zároveň skromní a zároveň toho od života chtějí velice moc.

Ve Vašich povídkách občas zazní melancholie po pospolitosti Romů (např. v povídce *Velikonoce*). Jaký je Váš názor na to, jak se dnes k sobě Romové chovají? A mrzí Vás, že

často zapomínají na svůj původ a že je častokrát ani příliš nezajímá a tím také pomalu ubývá těch, co mluví romsky?

Mnoho Romů se dnes k sobě chová bez úcty. Tím se navzájem odcizují a ztrácejí kladné vlastnosti, díky kterým se jim v minulosti dařilo přežít. Myslím si, že následkem vývoje civilizace a politického systému nakonec přijdou o všechno to, co z nich dělalo a dělá Romy. Už dnes ztrácejí řeč, a to i vlastní vinou, stydí se za ni a častokrát i za svůj původ, proto se například nechávají úředně přejmenovat. Berou si česká příjmení jako například Novák, Dvořák, Tichý atd., ale nedochází jim, že změnou jména stejně svůj původ a identitu změnit nedokážou.

V povídkách si lze také všimnout toho, že je pro Vás důležitý Bůh... Jsou Romové hodně věřící?

Romové věří v Boha jednak proto, že pro ně opravdu existuje a jednak proto, že se v těžkých chvílích (a že jich v minulosti zažili dost) mají aspoň na koho obracet. Věří víc Bohu, než politickému systému. Osobně si myslím, že se jim to vyplácí.

A co pověry? Jak na ně Romové nahlíží? Například mě zaujala Vaše povídka *Hančuša Belaňa*, která byla léčitkou... Tam se objevuje hodně toho, čemu člověk s realistickým pohledem na svět příliš nerozumí.

Pověry a Romové jdou ruku v ruce, podle pověr řídí v mnoha směrech sebe i svůj život. Třeba věří, že mrtví žijí se živými; věří v prokletí; věří snům a různým znamením. Například když sedne na okno barevný ptáček, znamená to, že dostanou nějakou dobrou zprávu. Když se ale jedná o černého ptáčka, tak čekají špatnou zprávu nebo také smrt. Když jim vypadne z ruky hrnek nebo talíř a rozbije se, čekají, že k nim někdo přijde. Když kýchnou, tak věří, že někdo blízký o nich mluví a vzpomíná na ně.

Mohl byste mi vysvětlit, co znamená, když v povídce *Vánoce* říkáte: *snad v ní proudila i čertovská olašská krev*? Co znamená to negativní zabarvení?

Olašská krev je zlá a zlodějská. V ČR žije několik vrstev Romů a Olaši jsou vnímáni nejhůře a to nejen z pohledu společnosti, ale nejvíce z pohledu ostatních Romů. Olaši mají svůj svět, svého krále, věří v Boha a v jeho spravedlnost. Obecné morální zákony nerespektují, i když na to tvrdě doplácí. Proto v této povídce používám olašská krev ve spojení s čertovskou – vnímám Olachy negativně.

Ve Vaší knížce padla také zmínka o tom, že žena Romům přináší smůlu... Věří tomu Romové i dnes? A jak byste popsal postavení ženy v romském společenství?

Ano, někteří Romové i dnes věří, že jim žena přináší smůlu. Například spodní prádlo ženy nesmí viset tak, aby bylo všem na očích. O Vánocích nesmí žena vstoupit do cizího domu jako první. Vždy to musí být muž, jinak by tím způsobila smůlu a neštěstí. Třeba Olaši nedovolí ženám, aby seděli u stolu, kde sedí muži. Olaši, když vdávají své dcery, tak na tom vydělávají desítky tisíc korun. Ženich musí za nevěstu zaplatit, kupuje si ji, i to svědčí o nestejném právu ženy a muže. Žena je jen otrok, kterého si muž koupil. Ale v jiných komunitách to už tak není, tam má žena stejné postavení jako muž.

Myslíte si, že by se dalo obecně říci, že Romové často lžou? Ne třeba sobě navzájem ale spíše gadžům? Hezky o tom totiž píšete v povídce *Ďáblové a duch*, jak se chtějí Tičko a Mižo v hospodě napít, a tak namluví Štefanovi, že mu pomůžou s barákem.

Tičko a Mižo, to byli mazaní cikáni. Oni nelhali, oni lehce přelstili hloupého Štefana. Co se týče Vaší otázky, tak si myslím, že Romové lžou gadžům proto, že je pokládají za své nepřátele. Nevěří jim. Svým přátelům, a je jedno, kdo to je, ale říkají pravdu.

6. Romská prozaická tvorba vybraných autorů

„Dnes je každý uzavřen mezi čtyřmi stěnami – a slova, která se člověku derou ze srdce a z mozku, ho dusí, protože je nemá komu říct, a tak je alespoň vloží na papír. Něco, jako když se dříve zavíraly vzkazy do láhve a láhev se pustila po vodě. Ten, kdo svůj vzkaz napsal, věřil, že tu láhev někdy někdo vyloví a přečte si, co je uvnitř. Tak je to i s námi, kteří potřebujeme a chceme vyjádřit svou zkušenost.“³⁰

Svět romské literatury je fascinující a nevyzpytatelný. Jednotlivá dílka mají mnoho společných znaků a zároveň jsou každá originálem. Originálem pak hlavně proto, že zejména starší romští autoři většinou nemají žádné literární vzory, jejich tvorba je tak do velké míry „nezatížena literárními klišé“³¹. Přesto však přirozeně docházelo a dochází k postupnému *pogádžovštění*³² at' už literárního jazyka, nebo například různých tabu, která tato literatura zpracovává (například erotických), i když v případě prózy je tento vývoj zatím ještě málo patrný.

Ke slovu se romští autoři dostali teprve před poměrně krátkou dobou – zhruba před čtvrt stoletím („...romština nemá pro spisovatele prozatím ani ustálený, obecně přijímaný výraz“³³) – ten opravdový boom však zažívá romská literatura jen několik let, a tak je teprve na počátku své cesty. Tato cesta byla započata nutností ostatním (hlavně tedy Romům) něco sdělit/předat. Nutno ale říci, že je rozhodně na cestě dobré. Jejich prvotní úžas nad možností psát v rodném jazyce a tím i návaznost na klasické romské vyprávění (pohádky), je postupně vystřídáván potřebou jisté estetičnosti, propracovanější psychologie a určitým nezanedbatelným sdělením jednotlivých příběhů. Takový přerod pak můžeme sledovat u několika autorů; zejména ale u Ferkové a Oláhové.

³⁰ Výpověď Margity Reiznerové. In *Romano džaniben*, č. 4. 2000, s. 18.

³¹ HÜBSCHMANNOVÁ. Předmluva. In Ilona Ferková. *Čhorde čhave*. Brno 2003, s. 7. ISBN 80-239-1028-0.

³² ČERVANKA, Jan. Romská humorná vyprávění a erotické tabu. In *Romano džaniben*, říj 2007, s. 113.

³³ SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Romipen: Literaturou k moderní identitě*. Praha 2006, s. 47. ISBN 80-239-7746-6.

K funkci literatury jako záznamu folklórní tradice a pěstování určitého imaginativního uvažování se u romské menšiny váže ještě funkce jiná. A tou je ta, že tato literatura přispívá k rozvoji romského sebevědomí, k předávání poselství v jejich etno-emancipačním hnutí (mnoho hrdinů romské prózy například svádí boje se svojí identitou – zda jsou více Romové nebo gádžové) a nám Neromům pomáhá pochopit jejich uvažování, tradice a způsob života, v jehož základu možná pro někoho až překvapivě nenalzáme nic, co by nám bylo tak úplně cizí.

V romském vyprávění si každý může najít své. Čtenář zde může nalézt svět prostých vyprávění s nadpřirozenými silami, která se blíží českým pohádkám; nebo zajímavé a někdy až nelehké životní osudy, které si může promítnout na sebe a své okolí. Co však mezi mnohdy smutnými vyprávěními nalezne téměř se stoprocentní jistotou je láska mezi lidmi, schopnost si pomáhat a radovat se z maličkostí a to i přes všudypřítomnou chudobu. A na vyjádření toho všeho romským autorům stačí pár slov, jedna věta – což je větší umění než celá stránka plná barvitě vylíčených pocitů.

Někdy ale přeci jen můžeme být něčím v romské literatuře zaskočení. Romské povídky v sobě prostě nesou jinou estetickou hodnotu³⁴, než na jakou jsme zvyklí. Jejich literární pojetí nám pak může připomínat již zmiňované pohádky, které známe z dětství, i když jejich témata budou sebevíce pro dospělé.

Můžeme být ale také překvapení některými vlastnostmi romského etnika, kterým příliš nerozumíme a které jsou přirozeně v romské literatuře obsažené. Například jejich pověřčivostí, někdy naivností a nezájmem o budoucnost a materiální věci, což je dáno tím, že Romové žijí hlavně dneškem a zítřek je pro ně už moc velká budoucnost (proto se také Romům často říká „děti okamžiku“). O tomto Hübschmannová píše:

„Kolikrát denně slyší dítě pokoušející se dosáhnout na kliku, otevřít či zavřít dveře, otočit vodovodním kohoutkem: „Nebouchej těma dveřma! Neutrhni tu kliku! Nepřekruť ten kohoutek! Neumaž to, neušpiň to, netrhej to!“ Romové neměli hmotné zázemí, z něhož by vyrůstala po generace pěstovaná iluze o věčnosti hmotných hodnot, představa, že nesložít

³⁴ Mukařovský, Jan: **estetická hodnota** je vlastnost věci, která vyplývá ze vztahu **estetické funkce**, tzn. ze zaměření na vyvolání libosti, k **estetické normě** (obsah kolektivního vědomí, je to výraz obecného společenského konsenzu). In HAMAN, Aleš. *Úvod do studia literatury a interpretace textu*. Ústí nad Labem, 2004, s. 44.

prádlo v prádelníku, zamazat záchodovou tapetu, poškodit podlahu je větší přečin než nedat dítěti vlídné slovo, úsměv pro nic za nic, z pouhé radosti, že je na světě.“³⁵

Přestože se může zdát, že Romové nejčastěji píšou povídky a já sama se ve své práci soustřeďuji právě na ně, není tomu tak. Romové se nejčastěji věnují poezii. Na příkladu ať už časopisecky, či knižně vydaných romských děl z let 1969 – 1999 (ze 655 vydaných děl se jednalo o 322 básní, 194 povídek a 122 pohádek, zbytek jiné) to ve své práci dokazuje Věra Havlová³⁶. Na román však svět romské literatury teprve čeká.

V následující části se tedy budu věnovat romské próze – povídkám. Jak zmiňuji výše, lze v ní přirozeně nalézt společné znaky a společný přístup k některým skutečnostem, což je dáno podobným osudem autorů. Budu se snažit tyto znaky nalézt, porovnat a vytvořit z nich jakýsi ucelený obraz romské prózy, pokud tak je vůbec možné činit. Do tohoto obrazu se bude promítat i kapitola, ve které charakterizují romství, a také kulturně-sociologické skutečnosti o romském etniku, jaké jsou pospány v řadě publikací.

6.1. Interpretace povídek

V rozboru daného díla se budu zabývat zejména jeho tematickou stránkou a následně zde zapojím vlastní interpretaci.

Domnívám se, že následující rozdělení na povídky, které se nejvíce blíží tradičnímu z generace na generace předávanému romskému vyprávění, tedy pohádkám, a na povídky, jejichž autoři se naopak od tohoto vyprávění odklonili a zapojili v nich své vlastní narativní představy (bližší jednadvacátému století) v kontextech fikce, humoru, ironie, nebo také hororu, pomůže nejlépe utvořit představu o romské próze.

³⁵ HÜBSCHMANNOVÁ. Předmluva. In *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2002, s. 8. ISBN 80-86138-47-X.

³⁶ HAVLOVÁ, Věra. *Vznik a současné postavení psané romské literatury v ČR*. Bakalářská práce IZV UK. Praha 2000, s. 47.

6.1.1. Povídky vycházející z tradice vypravěčství

Andrej Giňa: Svatba / Bijav (1991)

Giňa patří k autorům, který své postavy příliš nešetří. Ve třech povídkách obsažených v této sbírce realisticky zobrazuje příběhy z romské osady. I když máme tendenci v povídkách vidět jen tragédii a udušení veškerých nadějí, autor nám přítomnou komičností a ironií chce dokázat, že tomu tak není.

V povídce *Škypár* zpočátku litujeme a odsuzujeme vztah, který mezi sebou mají Škypár se Škypárkou, a to i přestože je jejich hádka komicky vyličená - z rozhovoru Škypára s jeho bratrem: „*Proč by to mělo špatně dopadat?*“ *ohradil se Škypár. „Praštla mě hrncem no a co? Viš jaká je to hodná a věrná žena!*“ [s. 9] se ale dozvídáme, že až tak tragické to nakonec nebude a že i tady by se překvapivě dalo uplatit rčení: co se škádlívá, rádo se mívá.

Nakonec tím nejvíce tragickým na celé povídce není vztah mezi manželi, ale to, že veškeré naděje, které Škypár vložil do koně, kterého koupil, aby mohli s rodinou lépe prodávat staré hadry, umírají uprostřed jejich cesty spolu s touto koňskou herkou. A tak si rodina nepolepší ve svém postavení ani o píd' a navíc svým kouskem pobaví i celou osadu.

Zato v povídce *Děda* Giňa ještě daleko více rozvíjí tragikomický nádech obsažený ve všech třech povídkách. Hlavní hrdina Jaňus, kterému ale nikdo neřekne jinak než Děda, je ztělesněním všech negativních vlastností (díky jeho přezdívce zřejmě i fyzických). Neumí vlastně nic, čím by si mohl vydělat na živobytí, a nejvíce ze všeho mu jde akorát pití. A tak je terčem nadávek své ženy a dokonce i fyzického násilí. To nejsmutnější má však teprve ještě přijít. Jednoho dne totiž Děda na smetišti, na kterém hledá něco, co by mohl zpeněžit a domů tak rodině přinést konečně nějakou tu korunu, nachází plechovou krabici. Po její otevření v ní nalézá hromadu vlhkých papírků, kterých si při jejich sušení na slunci všimne selka a Děda jí je daruje. Domů pak přináší dvacetikorunu od selky a jeden zapomenutý papírek. Teprve v této chvíli se od manželky dozvídá, že se jedná o tisícikorunu, kterou však nemohl poznat, protože do té doby nikdy žádnou neviděl. A v tom je ta největší tragika – v chudobě a ve zmařené naději na její zlepšení, stejně jako u první povídky. Ale i tady je zároveň kus komiky, když si představíme, jak postavička Dědy suší na sluníčku dva miliony.

Poslední povídka *Bijav* nám také přibližuje život Romů, tentokráté však z jiné stránky. Ukazuje nám tradiční povolání muzikanta, které zde zobrazuje jako dřinu a nelehký úděl: „*Nejednou se stalo, že opilý sedlák rozbil Romovi housle o hlavu, když mu nedovedl správně zahrát!*“, [s. 51]

V této povídce své postavy autor nechává alespoň konečně něco málo vydělat a najíst se, když už nic jiného. Při tom však opět ukazuje dopady chudoby promítající se na jejich nedostatečném oblečení v zimě a na jejich rozhovoru: „*A teď mi řekni, Andrišku,“ obrátil se Kalman na primáše – protože primáš musí vědět všechno! – je správný, když jeden člověk sní za den to, co jinej za měsíc? Proč je na světě takováhle nespravedlnost?*“ [s. 45]

Andrej Giňa: O Romovi, který našel nožík / Pal o Rom, so arakhl'a e čhurori (Romano hangos 2010)

Tato povídka vytištěná v časopise Romano hangos se od Giňových předcházejících povídek liší tím, že pracuje s pohádkovými motivy: vystupují zde loupežníci, král a dvanáct skřítků objevujících se po otření nožíku. I zde však hlavním Giňovým motivem zůstává boj Roma s chudobou.

I v této povídce je to opět žena, která posílá svého muže, aby si našel nějakou práci a vydělal peníze, které by pak přinesl domů. Na rozdíl ale od povídky *Děda*, kde žena svého muže bije a z domu ho za práci spíše vyhodí, v této povídce žena k Romovi mluví hezky (i když tedy s jemnou ironií): „*Poslyš, můj drahý, krásný mužíčku, jak vidíš, nemáme, co do pusy. Jestli nechceš, abychom všichni pomřeli hlady, musíš jít do světa a přinést nějaké peníze.*“

Rom se tedy do světa vydává, je však uvězněn loupežníky, kteří ho nechtějí pustit, aby o nich nikomu nemohl nic říct, a král se tak nedozvěděl o jejich úkrytu. Rom od nich dostává peníze a ty ve snu předává své ženě a dětem. Nakonec nachází nožík, po jehož přetření vyskáče dvanáct skřítků ochotných splnit mu jakékoliv přání. Rom si přeje, aby se loupežníci vrátili do svých domovů a on tak mohl jít také domů. A tak se stane a Rom si z peněz od loupežníků postaví krásný nový dům. Takovýto závěr, ve kterém figuruje nový dům jako největší odměna a splněný sen dohromady, připomíná klasické romské pohádky, kde si Rom za odměnu od krále žádá například stavební povolení³⁷, nebo alespoň místo, kde by si svůj domek mohl

³⁷ Pohádka Jak šel Rom pro jablka mládí. In *Romské pohádky*. Praha 1999, s. 22 – 30.

postavit³⁸. Z toho můžeme vytušit, že symbolem největší odměny je pro Romy vlastní střecha nad hlavou, spíše než jiné dary, dokonce i ty peněžní.

Pohádková atmosféra celé povídky je místy přerušena pro neromské čtenáře trochu nezvyklými pasážemi jako například, že Rom se během své návštěvy domova (ta probíhá ve snu) stihne se svojí ženou ještě pomilovat; nebo že nachází nožík na hnoji, „*kam všichni chodili na velkou*“. Ale to už prostě do romského vyprávění patří a také nesmíme zapomínat na skutečnost, že pohádky původně nikdy dětem určené nebyly. Zakončení celé povídky nás však opět uvrhává do světa pohádek se šťastným koncem (takových, jaké známe dnes): „*A všichni šťastně žili, a jestli nezemřeli, žijí dodnes.*“

Giňa je ve svých povídkách spíše klasickým vypravěčem, i když tedy na papíře a ne při tradičních sešlostech, než spisovatelem. Do svých vyprávění nás totiž uvádí přímo a bez okolků. V expozici stručně seznámí s postavami a okolnostmi jejich jednání a brzy poté přechází k hlavní zápletce. Nevyniká tedy v popisu ani v estetické snaživosti, což se projevuje i na jazyce, jemuž dominují stručné věty, spíše než rozvitá souvětí. Přesto všechno je Giňa ale dobrým vypravěčem. Umí s příběhem pracovat a ví, „*kdy má vyprávění zvolnit a kdy přiostrřit, umí gradovat děj a na závěr hezky pohladit duši*“³⁹.

Helena Demeterova: Rom k Romovi cestu nejde: povídky a sny / Rom ke Romeste drom arakhel: paramisa the sune (1994)

Jak napovídá titul této sbírky, jsou příběhy v ní určeny bezesporu především Romům a Demeterová v nich připomíná soudržnost právě mezi nimi. Autorka v nich opět navazuje na klasické romské vyprávění; v jejím případě se nejedná o vyprávění ze života, kterého nejčastěji využívá Giňa, ale spíše o propojení pohádky určené dětem (figurují zde mluvící zvířata, král s princem) s romskými folklórními prvky, to vše okořeněné špetkou humoru a snové fantazie.

³⁸ Pohádka Thulov sen. In LACKOVÁ, Elena. *Rómské rozprávky*. Košice 1999, s. 14- 35.

³⁹ RYVOLOVÁ, Karolína. Andrej Giňa. In *Host*, č. 4. Duben 2006, s. 38.

Její povídková sbírka se skládá z devíti překvapivě krátkých příběhů. Prvních pět povídek má dobrý, dětsky pohádkový, konec a zbývající čtyři pojednávají pouze o autorčiných snech (přechází v nich tedy do ich-formy). Z řady prvních pěti povídek nejvíce vyčnívá povídka *O dvou tetách*, v níž autorka využívá a pracuje s komikou obsaženou v situaci dvou žen, které žijí ve stejné osadě a nemají se v lásce.

Zvolenému žánru povídek odpovídá i autorčin jazyk, který je stručný, bez dlouhých úvodů a popisů. Užívá typy vět, které jsou nám tak známé – *jak řekli, tak udělali; byla jednou jedna stará Romka; a možná, že tam žijí dodnes* a podobně.

Helena Červeňáková-Lalíková: Žena s koňskými podkovami, Puklo, Šťastný Rom, Bílý kůň, Muzikant (všechny Romano džaniben 2003)

Helena Červeňáková-Lalíková využívá tradičního romského vyprávění, ve kterém figurují nadpřirozené síly společně s vždy přítomným Bohem.

Její povídky z prostředí romské osady mají blízko k žánru pohádky (vystupují zde lesní žínky, personifikované Štěstí a k tomu všemu do příběhů zasahují čáry) a nesou v sobě určitá poselství. Ne všechny však mají dobrý konec.

Pohádkově šťastný konec v sobě nese pouze povídka *Puklo*. V ní se ošklivý a znetvořený chlapec Puklo (Hrbáček) zamiluje do krásné dívky Žofky, ta jeho lásku opětuje kvůli jeho dobrému srdci a dovednosti hrát krásně na housle. Zlý otec však nechce o takovém nápadníkovi ani slyšet, a tak ho ze svého stavení vyžene. Puklovi však pomohou lesní žínky – promění ho v krásného chlapce a za jeho hraní mu zaplatí mísou zlatáků. A takového zetě už si zlý kovář nechá líbit. Závěr je veskrze pohádkový: kovář vystrojí Žofce a Puklovi velkou svatbu a mladí spolu žijí „*dokud oba navěky nezavřou oči*“ [Romano džaniben: 155] a žádné bohatství k tomu nepotřebují, stačí jim jejich láska.

Zato povídka *Žena s podkovami*, povídka o tom, jak se ošklivá Margi zaprodá čarodějnici Bengáře za to, že jí zařídí, aby se provdala za muže, který se jí líbí, má opak pohádkového konce. Povídka sice končí Bengářinou smrtí, ale o osudu Margi a jejího muže (ten onemocněl, protože Bengářiny kouzla nosily také nemoci) se už nic nedozvídáme.

V povídce *Šťastný Rom* se autorka skrze myšlenky žebravého Roma vyrovnává s nespravedlností nad tím, že někdo je tak bohatý, že neví, co se svými penězi, ale stejně chce ještě víc, a druhý nemá ani co do pusy. Přesto Roma jednou navštíví Šťěstí a nasype mu zlatáky do tašky, Rom chce však ještě víc – ucho tašky se přetrhne a peníze se po dopadu na zem mění v bláto. Autorka nám svojí metaforou chce ukázat, že nespravedlnosti není na světě o nic víc než lidí, kteří mají možnost něco ve svém životě změnit, ale vlastní hloupostí nebo chamtivostí od sebe štěstí rychle odeženou.

Muzikant je povídkou ze života. Vypráví o snu romského muzikanta, že jednou bude hrát králi a za to si vydělá takové peníze, že díky nim pomůže i ostatním Romům. Jeho sen se však nikdy nesplní a on umírá. Vypravěčem tohoto příběhu je autorčin dědeček. Na konci povídky autorka ještě mimo příběh uvádí, že dědeček je kovář a dělá pevné řetězy, po kterých se všichni shánějí. Zde se projevuje jeden z rysů romské prózy, jakým je střídání témat a prezentování motivu, který s ostatním dějem nijak zvlášť nesouvisí. Postupem času však čtenář tomuto stylu vyprávění rychle přivyká.

Povídka *Bílý kůň* je autorčinou odpovědí na to, proč Romové bloudí po světě a nemůžou najít své místo na zemi, svůj domov. V této povídce říká, že je to tím, že Romové nejprve hledali krásného koně, kterého od sebe odehnali, a při tom se napili z lesního pramínku, který jim nedovolí, aby se zastavili. Někteří se z účinků čarovné vody už vyléčili, ale jiné neustále nutí, aby běhali po světě a něco hledali, protože už mezitím zapomněli, co vlastně hledají.

Helena Červeňáková-Lalíková: Tíha svědomí (Obrys-kmen 2002)

Poslední mnou přečtenou autorčinou povídkou je *Tíha svědomí*. Tato povídka v sobě sice nese jasný rukopis autorky, svojí závažností a autobiografičností tématu se však liší od jejích předchozích pohádkově laděných povídek. Autorka nám předkládá příběh o tom, jak se společně s rodinou starala o starého pána. Těsně před smrtí jí tento muž sdělil děsivou pravdu. Na sklonku života sice přijímal péči od této romské rodiny a žil s ní, ale v mládí podle autorčiných slov patřil ke skupině lidí (Lalíková zde míní nacisty – pozn. autorky), kteří měli přikázáno Romy likvidovat.

Autorka nám celou tuto situaci představuje jako prostý příběh – fakt. Nepozastavuje se nad paradoxem celé situace, ani nesoudí. Jediným a hlavním soudcem je tady místo vypravěčky smrt, která však bývá spravedlivá.

Gejza Demeter: Čukčovo velké neštěstí (Romano džaniben 2007)

V povídce *Čukčovo velké neštěstí* Demeter uplatňuje žánr „vyprávění ze života“. Dokonce do děje sám vstupuje – vypravěčem je zde sám autor. Vypráví o svém známém, sousedovi Čukčovi a o jeho chamtivosti a lakotě. Co je na romské vyprávění poměrně nezvyklé, je to, že Demeter celý příběh uvádí do kontextu s dobou, když píše, že „*Čukča přijel do našeho městečka v roce 1979*“. Čukča má neustálou potřebu vydělávat a hromadit peníze, před svojí rodinou pak zamyká komoru s jídlem a rodina tak žije z jeho přídělů. Nakonec si uspoří i na auto, to však jeho rodině přinese jen neštěstí. Poté, co z domova odejdou jeho děti, mají s manželkou autonehodu, při které ona zahyne a on je těžce zraněn. Nakonec mu zemřou tři děti, které s ním ještě žily doma, a on sám umírá přímo na Štědrý den.

Příběh v sobě tedy nese jisté morální poučení o tom, že lakota se nevyplácí a že zlé jednání přináší trest. Autor si však klade otázku, jak to Pánbůh mohl dopustit a potrestat celou Čukčovu rodinu, když tím zlým byl jen on.

Gejza Demeter: Dva poloduši, Zavražděné děvčátko (obě Obrys-kmen 2002)

Zato v povídkách *Dva poloduši* a *Zavražděné děvčátko* Demeter upouští od „vyprávění ze života“ a tentokrát přechází k duchařskému vyprávění, ze kterého na nás dýchá hororová atmosféra.

V případě povídky *Dva poloduši* se však přeci jen jedná o trochu humornější a odlehčenější zpracování poměrně závažného tématu, kterým je zneuctění zemřelého (samotný fakt, že duch, který pronásleduje dva hrobaře, kteří rozpůlili mrtvé tělo, je jen polovičním duchem – poloduchem – je poměrně směšný již sám o sobě), než u téměř hororového *Zavražděného děvčátka*. I autorův jazyk je v první povídce méně vážný než ve druhé. Celou povídku *Dva poloduši* například uvádí slovy: „*Věřte tomu nebo ne, tohle se skutečně stalo mému strýčkovi, který bydlí v Ústí. Jestli mi nevěříte, klidně se ho běžte zeptat a on už vám řekne, jestli jsem si to vycucal z prstu, nebo jestli mluvím pravdu.*“

Stejně jako v předchozí povídce i v povídce *Zavražděné děvčátko* svádí boje dva světy – svět mrtvých a ten skutečný svět. Proti světu mrtvých pak postavy bojují zařikáním a svěcenou vodou. Duch děvčátka ale přesto nechce od pronásledování desetiletého chlapce Tonči upustit a chce ho odlákat do svého světa. Tonča tedy vyhledá vědmu Džudžunu, která mu poradí, aby našel kosti zavražděné holčičky a pohřbil je. Tak holčička nalezne klid a Tonču nechá na pokoji.

6.1.2. Povídky, které volně pracují s prvky tradičního romského vyprávění

Ilona Ferková: Zkazila si život kvůli penězům / *Mosard'a peske o dživipen anglo love* (1992)

Tato Ferkové prvotina vypráví příběh mladé ženy, která není schopna uspořít peníze pro rodinu a všechny je i přes své sliby manželovi utrácí. Proto využije možnosti nechat se na Slovensku sterilovat, za což v komunistické minulosti dostávaly romské ženy dobře zapláceno. Místo přislíbených dvaceti tisíc jí však přichází jen osm. „*Zdravá ženská si zničila život kvůli penězům,*“ komentuje autorka.

Na této povídce se nejvíce ukazuje zrod a vyhranění autorčina stylu, který si v různých obměnách uchová i v další sbírce. V tomto jejím stylu se jedná především o „*spojení stručnosti, nekomplikovanosti s nutností moralistické interpretace*“⁴⁰.

Ilona Ferková: Ukradené děti / *Čhorde čhave* (1996)

Jakoby si na první své sbírce autorka jen zkoušela své dovednosti a možnosti, druhá její knížka *Čhorde čhave*, obsahující devět povídek, je totiž konečně uzrálým a hotovým dílem. Ferková zde sice stále užívá poměrně stručného jazyka, přesto s ním tentokrát pracuje s větší spádovostí a mnohem větší emotivností než v předchozí povídce. V této knize se, podle mého názoru, nejvíce uplatňuje to, co jsem již uvedla v úvodu této kapitoly, a to, že romští autoři častokrát dovedou rozvířit naše city jediným svým stručným vyjádřením, jedinou větou. Ferková je toho důkazem. Všechny povídky tohoto souboru v sobě nesou bolestnou ránu v srdci postav. Autorka však nenechává nitku suchou ani na Romech a ani na Neromech, a tak

⁴⁰ SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Romipen: Literaturou k moderní identitě*. Praha 2006, s. 52. ISBN 80-239-7746-6.

je zde jejím hlavním záměrem pojednání o lidství a jeho nedostatcích jako celku. Hlavní kritika obsažená v této knize se však přesto snáší nejvíce na hlavy majority a jejího postoje k Romům. Jak píše autorka v povídce *Návrat ztraceného syna/ O našado čhavo avil'a pale*: „*Kdesi hluboko v duši jí stále zela rána, kterou jí zasadil její první manžel slovy: „černá hubo“, černá saze“, „černá svině“. Každý Rom má v srdci podobnou ránu.*“ [s. 47]

Největší bolest, kterou může člověk zažít, je podle Ferková spojená se ztrátou vlastního dítěte. Obě její postavy z povídek *Válek na nudle/ Valko* a *Návrat ztraceného syna/ O našado čhavo avil'a pale* to zažívají. První však vezme dítě stát, bolestné na tom ale je, že se o své dítě stará s láskou a péčí, a druhé gádžovský manžel.

V povídkách *Otčím, anebo špatná matka?/ Moštovno dad ano nalačhi daj* a *Železní d'áblové/ Trastune benga* se Ferková zabývá tím, čemu Romové tak snadno podléhali a podléhají – alkoholem a automaty. Heleně, představitelce poslední zmíněné povídky, se však podaří se ze spáru „*železných d'áblů*“ (automatů) vymanit, ale to až po té co jí hrozí ztráta syna (mateřský instinkt tedy přeci jen nakonec vyhrává).

Pro všechny povídky je příznačný poměrně velký prostor pro samotného vypravěče, který nám zprostředkovává pohled do myšlenek postav. V některých místech se prolíná hlas vypravěče (vševědoucího) s tím, co si myslí samotné postavy, nebo alespoň plynule přechází z jednoho na druhého. Prostor pro dialogy už je pak poměrně malý.

Hlavní úlohu v povídkách hrají ženy, jejichž životní úděl autorka vidí jako nelehký.

Ilona Ferková: Příběhy z Anglie (2008)

Tato první autobiografická povídka z pera Ferkové *Příběhy z Anglie*, obsažená v knize *Ty, která píšeš: čítanka současné ženské povídky*, zazněla v lednu 2009 v rozhlasovém podání na stanici Vltava v pořadu *Moderní povídka* a to ústy herečky Valérie Zawadské.

Autorka v ní líčí svoji cestu a pobyt v Anglii, do které byla i s manželem nucena emigrovat, když ztratila trpělivost s rasistickou nesnášenlivostí, kterou zažívala v Čechách. Nemoc jejího manžela a stesk po domově ji však přiměly vrátit se po čtyřech letech zpátky domů.

Erika Oláhová: Nechci se vrátit mezi mrtvé (2004)

Tento povídkový soubor se natolik liší od ostatní romské tvorby, a to ne z toho důvodu, že Oláhová nepíše romsky ale česky, že jej proto s ostatními téměř nelze srovnávat. Téma povídek postrádá lehkou naivitu mnou dosud přečtených povídek dalších autorů, přesněji řečeno: o naivitě tady nelze mluvit vůbec. Naopak povídky jsou prostoupeny tresty a kletbami, které se snášejí na hlavy hlavních postav.

„Přestože je látka většiny autorčiných povídek bezesporu romská, rozhodně nejde o tradiční romskou lidovou prózu ani o ohlasovou literaturu. Návaznost povídek Oláhové na folklórní vyprávění je patrná, spíše však jde o inspiraci, i s tradičními tématy se v povídkách zachází volně.“⁴¹

Vše je zde prostoupeno beznadějí, a pokud přece jen jiskřička naděje vysvitne, tak je v mnoha případech ihned zadušena. O naději snad můžeme kromě závěrečné povídky mluvit už jen ve dvou dalších, a to v *Potopě*, kde dcera hledá v rozbouřené vodě svoji matku a nakonec ji nachází: „[...] jen jsem ji hladila po mokré hlavě a věděla jsem, že to už není jen déšť, co mi smáčí tváře, ale valící se slzy něhy a lásky.“ [s. 21]

A pak také v *Prokleté rodině*, kde za neštěstí celé svojí rodiny může zlý otec. Když jeho dcera Marka otěhotní, raději se ze strachu před otcem ke svému dítěti nepřiznává. A tak chlapec vyrůstá u selky a sedláka. Milko ale vážně onemocní – tady se projevuje kletba rodiny vyvolaná Marčiným zapřením syna. Marka se svoji chybu snaží napravit a chlapce přináší domů k rodičům. Zlého otce trefí šlak ve chvíli, kdy po ní napřahuje hůl, a na místě umírá. A tak se chlapec uzdraví a žije klidně se svojí matkou, jejími sourozenci a s babičkou.

Nenajdeme zde ani špetku humoru, ani ironii či chvilkové odlehčení vyprávění, jako je tomu u řady romských autorů. V těchto povídkách autorka už postoupila na jinou úroveň, a to na úroveň naturalističnosti, hororovosti a místy prosté realističnosti se záblesky snů a fantastických obrazů.

Co se týká těžkosti lidského osudu, tak na tomto poli bychom mohli srovnávat pouze s Ilonou Ferkovou a jejím *Čhorde čhave*. Ferková však píše o dnešním reálném světem, o světě, ve

⁴¹ ČERVENKA, Jan. Autorská osobnost Eriky Oláhové a otázky nad romskou literaturou. In *Host*, č. 4. duben 2006, s. 51.

kterém je třeba se vyrovnávat s diskriminačními otázkami a s nepřejícností osudu vyvolaného státem, úřady a společenskými pravidly. Ve fantazijním světě Oláhové s každou novou postavou polykáme hořkost nad jejím nešťastným osudem. Autorka své postavy prostě vůbec nešetří. Ale proč taky. Život není souměrnou vyvážeností dobra a zla. Jsou období, kdy převažuje jen jedno z toho. A tady převažuje spíše to zlé.

Samozřejmě zde nalézáme i znaky typické pro romské uvažování: reálný svět živých se mísí se světem mrtvých s již naprostou samozřejmostí. A také pověry a kletby zde mají své čestné místo.

Smrt se zde vyskytuje až příliš často a i když přece jen někdy nezasáhne přímo, tak je alespoň vždy v pozadí přítomna. Pokud postavy netrpí tím, že jim ubližují ostatní živí lidé, tak se proti nim alespoň spolčí ti mrtví, nebo dokonce i příroda. Smrt zde proto vnímáme jako něco v mnohém dobrého. Nabízí totiž vysvobození z každodenní dřiny a smutku v životě.

Tak je tomu například v povídce *Sirotek*, kde je chlapec Kalo odloučen od své matky, která si myslela, že je novorozenec mrtvý, a tak ho nechala v lese. Do jeho tří let ho jako zvíře nechávala růst stará bába, která ho v lese našla. Ta však umírá, a tak se Kalo dostává do rodiny, kde se o něj také moc nestarají. A Kalo navíc cítí pocit samoty a toho, že mu chybí matka. Nakonec si nachází práci v lese, kde dře, aby si mohl koupit domek a najít ženu ze svého snu – matku. Kalo však umírá, když na něho spadne strom. Celý život byl sám a nepoznal lidskou lásku, ani na pohřeb mu nikdo nepřišel. V den jeho pohřbu ale kolem jedou Cikáni a zaplatí knězi, aby pochoval mrtvou ženu, kterou přivezli na voze, společně s chlapcem. A tak se chlapec a jeho matka shledají teprve až po smrti: „*oba se usmívali, snad se jejich duše setkají někde tam v nebi a budou šťastné, osud jim za života žádné štěstí nepřinesl, i když jejich duše byly čisté.*“ [s. 45]

I v *Novém domě* je smrt vysvobozením. A to tentokrát pro Elvíru, která žije se svým mužem a dceřinou rodinou v jednom domě a každý den je pro ni naplněn péčí a starostí o domácnost a o rodinu. Když se Elvíře a jejímu muži nabízí možnost odpočinku v podobě nového domu, využijí ji a to i přesto, že se jim na domě nezdá něco v pořádku. A také to tak je. Dům je totiž místem pro oslavy všech mrtvých. Jedna ze zemřelých pak Elvíru prokleje, že si pro ni do roka přijde, a to se také stane. Nedlouho po Elvířině smrti si přichází smrt i pro jejího muže

Josefa: „*Byl rád, vždyť život bez ní pro něho už nic neznamenal a takhle byli konečně spolu.*“
[s. 55]

Nakonec nám ale autorka v závěru přeci jen ukazuje, že víra v posmrtný život není úplně tím pravým, když skutečný život selhává. Jasně o tom hovoří už jen samotný název - *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Tady autorka vrací ženu (samu sebe – v této povídce poprvé využívá ich-formy) ze světa mrtvých znovu do života a to do těla jiné právě umírající ženy, aby pak porodila zdravé dítě a ujala se týraného chlapce, kterého před tím navštěvovala jen jako duch. Dochází tu tak k propojení existence Boha (míněno křesťanského), kterého tady autorka zmiňuje, a víry starých Romů v návraty zemřelých na svět.

I jazyk, který Oláhová používá, je rozvinutější a složitější než u jejích romských kolegů. Konečnou charakteristiku osob a celé situace dokresluje vždy prostředím, jazyk tedy vyniká svým popisem a spádovostí. Jedná se o poměrně vyspělý jazyk člověka, který dokáže a také umí psát.

Erika Oláhová: *Matné zrcadlo* (2007)

V těchto svých čtrnácti povídkách Oláhová poněkud přitvrdila. Stále zde využívá hororového stylu vyprávění, ale tentokrát se ve svém fikčním světě nebála dát ještě více prostoru zlu a brutalitě. Podle mého názoru se právě tím nejvíce vzdaluje inspiraci romským folklórem a také tvorbě ostatních romských autorů. Této otázky se však ve svém názoru na tvorbu Oláhové bojí plně chopit i Jan Červenka, a proto ji sice nastiňuje, dále však již nerozvádí: „*Otázku, nakolik jsou její povídky romské a nakolik neromské, nechme zodpovězenou nejednoznačně, ale rozhodně nekončeme frází, že na tom nezáleží. Záleží na tom.*“⁴²

Jestliže ve své první sbírce povídek Oláhová využívá jen jednu vyprávění v ich-formě, pak v této sbírce je to náhle již v pěti povídkách, přičemž pouze tři se jeví jako autobiografické, a to: *U komise pro tři sta*, *Výzva* a *Kuře*, o to méně však svojí realističností zapadají do hrobové atmosféry ostatních.

Kromě konců těchto tří zmíněných povídek jsou konce ostatních smutné, až tragické. Za zmínku stojí jiskřička naděje a tím pádem i vítězství života v povídce *Matné zrcadlo*, která dala název celé knize. V ní autorka popisuje bezmoc ženy týrané svým opilým mužem. Když

⁴² Červenka, Jan. In Erika Oláhová: *Matné zrcadlo* (komentář na přebalu knihy).

její muž usíná, tak se tato zmlácená žena vrací zpět do ztichlého domova s jasnou myšlenkou: „Už nebudu nějakou věcí, už se nebudu klanět, aby mě někdo mlátil jako chlapa. Chci žít, ano já chci žít!“ [s. 45]

Nejtragičtěji a nejbrutálněji vyznívá povídka *Hrůzný zážitek*, ze které si hrůzný zážitek také opravdu odnášíme. V ní autorka nechá jakousi sektou zabít, následně rozčtvrtit a pak i pozřít dvě ženy. Zpodobnění brutální scény se Oláhová opravdu nebojí. Pod vlivem hrůzných pocitů, které si z povídek Oláhové odnášíme, pak není divu, když jsme nadšeni z jejích mírných autobiografických povídek, nebo z poněkud teskných vět typu: „*Je to zvláštní – co byla na začátku? Má první láska, cigareta, po které mi bylo hrozně špatně, či odporný hořký pocit chuti prvního piva... Už to ani nechci vědět, kéž bych se zase stala malým drobným baculatým děvčátkem, a dívala se v té nádherné zeleni do oblak.*“ [s. 47]

Erika Oláhová: Bludná cesta (2008)

Že se Oláhová bude držet svého stylu vyprávění i v této povídce otištěné ve sborníku *Ty, která píšeš*, je jasné už z úvodu, ve kterém nechává postavu Veronku putovat rozbouřeným, a jak už známe z jiných jejích povídek, i něco nedobrého věstícím počasím.

„*Stromy se kývaly ve velkém větru jako třísky, ty nejslabší padaly jeden přes druhý. Tma a silný déšť nedovolovaly Veronce jít dál, blesky křížovaly oblohu a ona se neměla kam schovat.*“ [Ty, která píšeš: 159]

Veronka, tato krásná a mladá žena, opustila svého starého manžela, na cestu se vybavila taškou s jeho cennostmi, a nyní utíká lesem. Jako u jiných autorů, tak i u Oláhové, se náhle objevují Romové, kteří do svého středu přijímají ty, kteří to potřebují. A Veronka to potřebuje. „*Nikdo ti neublíží, když neublíš ty nám*“ [Ty, která píšeš: 161], říká jí Žanda, žena Vajdy. A tak začíná Veronka putovat spolu s rusínskými Romy a dokonce se provdá za Jóžu, syna Vajdy, a má s ním dvě děti. To, že zde našla lásku a štěstí, které v předchozím manželství neměla, ji ale nezabrání v tom, aby všechno pošlapala. „*Štěstí a lásku si musí člověk udržovat jako oheň v zimě i v létě.*“ [Ty, která píšeš: 161-62] To však Veronka, pyšná na svoji krásu a ničeho si nevážící, nedovede, a proto se začne opíjet, tančit v krčmě a spát s každým, kdo se namane. A přestože ji nikdo z rodu nevyhazuje, i když o ní toto všechno

vědí, ona sama utíká za vojáky. Když se její rodina po čase dozvídá, že je nemocná, nakazila se syfilidem, dojedou si pro ni a nakonec ji s úctou pohřbívají.

Tera Fabiánová: Tulák / Čavargoš (1991)

Pohádka *Čavargoš* je určena dětem a je vyprávěna hlavní postavou – pejskem Tulákem. Přestože pojednává o pejskovi, o jeho dobrodružstvích, cestách a jeho vztahu k lidem a k ostatním zvířatům, dá se pojmout jako metafora na mezilidské vztahy.

Pejssek utíká od své maminky a svého pána, aby poznal svět. Strídá hodně pánů, ale nejlépe je mu u Romů. O osadě Romů říká své kamarádce koze: „*Tady se nepřivazuje, můžeš se pást, kde chceš, můžeš spát, kde chceš – jak je ti libo!*“ [Tulák: 21] Romská osada je však po čase srovnána se zemí a Romové jsou nastěhováni do bytů a Tulákovi už se je nepodaří najít, a tak skončí u chlapce Miši, kterému vypráví celý svůj příběh.

Fabiánová v některých pasážích své pohádky také čerpá z tradičního romského vyprávění a celá pohádka pak v sobě nese poučení určené hlavně romským dětem: „*Když se naše romské děti nebudou učit, nikdy nebudeme vědět, jaká my Romové máme práva a povinnosti mezi ostatními lidmi a gádžové si s náma budou pořád dělat, co chtějí.*“ [s. 24]

Tera Fabiánová: Co se Miškovi zdálo / So džalas o Miškas sune (1960)

Tato povídka z 60. let je druhem reálné povídky ze života. Je vyprávěna ústy hlavní postavy romského muže Michala Kováče, který přišel do Čech za prací a setkává se zde s rasovou předpojatostí. Děj je založen zejména na dialozích a jen místy do nich vstupují myšlenky postavy.

Miška se v Čechách nakonec uchytí, začne pracovat jako bagrista (autobiografický prvek: Fabiánová se tak také živila) a může si přivést svoji rodinu ze Slovenska. Michal je ale jednoho dne zraněn kusem železa, dostává se do nebe, kde zjišťuje, že ani tady si nejsou Romové a gádžové rovni. Po tomto zjištění se Michal probouzí v nemocnici.

Ani v této povídce se Fabiánová neubrání snaze předat čtenářům nějaké poselství, stejně jako tomu bylo v její pohádce a životopisném vyprávění.

Gejza Horváth: *Trispras* (2006)

Horváthovy povídky vyprávějí o jeho životě v osadě na Slovensku. Skrze autorův pohled jsou zde líčeny ale také osudy ostatních lidí a celková atmosféra v osadě například v období Máje nebo Vánoc a Velikonoc.

Jeho vzpomínky jsou naplněny nostalgií ale také humorem (někdy tvrdě ironickým), který je místy lechtivý až vulgární. „*Horváth je typický svým humorem, jenž prostupuje každou jeho povídkou od začátku do konce.*“⁴³

Horváthův vypravěčský jazyk je příležitostně přerušen vstupem samotného autora do děje, to když oslovuje svědomí svých čtenářů: „*Nevysmívejte se lidem! Každý je takový, jak ho Bůh stvořil!*“ [Trispras: 26]

Horváth také počítá s tím, že jeho povídky budou číst Neromové a že jejich představa o Romech může být mylná nebo jen povrchní, a tak má potřebu vysvětlovat, např.: „*My Romové máme k sobě úctu. Ctíme toho, kdo něco umí.*“ [s. 53]

Poslední tři povídky – *Auto*, *Můj první sumec* a *Já a moje radosti* jsou povídkami autobiograficky laděnými.

Stejně jako Horváthův humor, tak i jeho jazyk je místy vulgární (např. autorova vnoučata jsou pro něj „prdi“), také využívá slangu, hovorových a romských slov. Jeho jazyk však souměrně pomáhá dotvářet atmosféru povídek.

Horváthovy povídky jsou tedy povídkami pouze pro dospělé a díky lehkosti, s jakou nám autor jednotlivé příběhy podává, si z nich na rtech chtě nechtě odnášíme úsměv.

6.2. Rozdíl mužského a ženského spisovatelského pohledu

Pokud pohlédneme na interpretované povídky skrze samotné autory, tedy skrze to, zda se jedná o muže spisovatele nebo ženu spisovatelku, asi nás nepřekvapí (vzhledem k genderově rozdílným rolím), když si uvědomíme, že muži jsou více věcní a častěji sklouzávají k humoru či ironii a že ženy jsou naopak citlivější a hloubavější. Nejcitlivějším tématem pro ženy jako spisovatelky (zejména pro Ferkovou) je pak mateřství.

⁴³ KRAMÁŘOVÁ, Jana. Gejza Horváth. In *Host* č. 4, duben 2006, s. 43.

Spisovatelky se více zabývají psychologií postav a svým psaním chtějí sdělit víc než jen pouhopouhý příběh (nad samotným fikčním světem povídek tedy stojí ještě nějaké poučení/moralita vyplývající z daného příběhu).

7. Nejčastější motivy romské prózy

V následující kapitole budu hledat jednotící prvky romské literatury, které vytvářejí její specifickou podobu. Prostřednictvím tohoto literárního světa se pokusím poodhalit něco ze života a mentality Romů vůbec; tedy z toho, co dělá romskou literaturu romskou literaturou.

Pokud předcházející kapitola byla jen takovým seznámením se s podobou a hlavními tématy romské prózy, pak tato kapitola bude na toto vše pohlížet mnohem podrobnějším pohledem. V předchozí kapitole jsem psala zejména o tematické stránce – tedy látce – romských povídek, nyní se zaměřím na jednotlivé motivy, ze kterých se tato látka skládá, přičemž vycházím z faktu, že látka je „*soubor nebo repertoár motivů*.“⁴⁴

Motivy dnešních knižně vydávaných romských povídek se prakticky rovnají motivům ústně předávaných pohádek. O pohádkových motivech Hübschmannová říká toto: „*Osobitý charakter romských pohádek nespočívá samozřejmě v původnosti motivů, ale ve zvláštním a svébytném přetváření motivů běžných v celé rozlehlé indoevropské oblasti*.“⁴⁵

O motivech romské tvorby hovoří i Ryvolová: „*Prozaické texty často vycházejí z romského folklóru, tj. variují dobře známé motivy z romských pohádek*.“⁴⁶

Pokud se vrátíme ke slově Hübschmannové, pak toto zvláštní a svébytné přetváření motivů lze spatřovat hlavně v rozdílném přístupu k možné realitě literárního diskursu, než na jaký jsme většinou zvyklí (tím mám na mysli například práci s motivy, jakými jsou duchové a nejrůznější pověry), totiž „*pojetí reality je u Romů širší než běžné pojetí neromské*.“⁴⁷

⁴⁴ HAMAN, Aleš. *Úvod do studia literatury a interpretace textu*. Ústí nad Labem, 2004, s. 89.

⁴⁵ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Předmluva. In *Romské pohádky*. Praha, 1999, s. 14.

⁴⁶ RYVOLOVÁ, Karolína. *To nej z literární soutěže Mileny Hübschmannové*. In *iLiteratura.cz*, 25. 1. 2008 [staženo: 5. 3. 2010]. URL: <<http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=22045>>.

⁴⁷ SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Romipen: literaturou k moderní identitě*. Praha 2006, s. 85.

7.1. Motiv romství

*Rom je Rom a Romem zůstane.*⁴⁸

Tak tohoto si jsou romští spisovatelé velmi dobře vědomi. Jejich postavy se svým romstvím nakládají převážně s hrdostí a s neustálou snahou vymezit se vůči Neromům (dochází k rozdělování na: **MY** = Romové a **ONI** = gádžové; nebo také označování všeho, co je gádžovské, tak je nečisté/*degeš*). Podle mého se jedná o spojení přirozené reakce na vztah, který takto ve společném soužití Romů a Neromů vymezila hlavně majorita – tedy Neromové – a častého pocitu Romů, že jejich dřívější a současné postavení způsobili právě a pouze oni a tím v sobě „vyvolávají obranné mechanismy a často i záporné, nesprávné reakce, které je někdy zahánějí do další společenské izolace, svým způsobem a dosahem ještě závažnější.“⁴⁹

Přes toto vymezování však není v určitých situacích nouze o protirečení si. Například se v povídkách můžeme dočíst o tom, jak je pro postavy důležitá světlá pleť (čím světlejší, tím lepší, aby tak na první pohled nebylo zřejmé, že se jedná o Romku – světlá pleť je důležitá spíše jedná-li se o ženu). To ve svých vzpomínkách potvrzuje i Lacková: „*Nejhorší bylo, že my sami mezi sebou jsme se kastovali na černé a bílé. Jak byl někdo trochu světlejší, už se nám černým posmíval: „Ty vráno! Ty kréme na boty!“*“⁵⁰

Také svým oblékáním a chováním se postavy mnohdy snaží snáze zapadnout mezi Neromy. Například Feri z povídky *Válek na nudle* od Ferkové si velmi zakládá na tom, aby jeho dcery chodily čistě a pěkně upravené, aby nebylo poznat, že jsou „cikánky“.

Naopak o romské tmavší pleti jako o té jediné správné pak krásně a úsměvně hovoří Helena Demeterová ve svém vyprávění o tom, jak byli stvořeni Romové⁵¹, které se ale mezi Romy běžně traduje. Říká, že když Bůh tvořil lidi, tak je pekl v troubě. Poprvé zaspal a lidi připálil – tak vznikli černoši. Podruhé se bál, aby to znovu nezkazil, a vyndal je příliš brzy, a tak vznikli

⁴⁸ DOSKOČILOVÁ, Hana. *O Mamě Romě a romském Pámbičkovi (Dvanáct romských přikázání, jak je svým dětem vypravují romské maminky)*. Praha 2001, s. 12. ISBN 80-86299-86-4.

⁴⁹ DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*. Olomouc 1995, s. 177. ISBN 80-7067-533-8.

⁵⁰ LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 19. ISBN 80-86138-47-X.

⁵¹ DEMETEROVÁ, Helena. *Jak byli stvořeni Romové*. In *Jdeme dlouhou cestou: Odkud jsem, Kdo jsme, Kam jdeme?* Praha 1998, s. 156. ISBN 80-901964-5-4.

běloši, které pak umístil do chladnějšího podnebí. Ale do třetice se to už Bohu povedlo a vyndal lidi v pravý čas (tak akorát), a tak vznikli Romové.

Druhým případem pogádžovštění, které se v povídkách také objevuje, je tendence Romů přijímat gádžovské módní vlny (ať už v oblékání, nebo například v podobách svých domovů). Na toto téma opět Lacková: „*Selské dcery měly opravdové zlaté zuby. Jedly spoustu cukru a slaniny, zuby se jim kazily, doktor se nepáral s plombováním, vytrhl zub a zasadil zlatý. My měly zuby krásné, bílé, zdravé, ale abychom nevypadaly, že si zlatý zub nemůžeme dovolit, obalovaly jsme si je staniolem.*“⁵²

Také Fabiánová se ve své pohádce o Tulákovi zmiňuje o módě, ve které bylo zvykem, že si sedláci do omítky rozbíjeli zrcátka a „*fajnoví Romové to museli udělat po nich.*“⁵³

Právě Ferková pracuje s motivem zapření svého romství, přílišnou snahou asimilovat s bílou majoritou (takový je např. romský rod Rakašovců v povídce *Michal a Silva*, který žije mezi gádži a podle toho se i tak chová) a nefungujícím smíšeným manželstvím (Romka Monika si v povídce *Návrat ztraceného syna* bere neromského muže. Ten ji po čase začne kvůli její rase terorizovat. Ferková píše: „*Je to pravda, že k Romce patří Rom!*“⁵⁴). Její postavy tedy na takovéto jednání tvrdě doplácí.

Pokud se ale naopak postavy nechtějí svého romství vzdát, pak za něj pokládají život, jako například Verona v povídce *Zemřela, protože chtěla žít po romsky*.

Častým motivem v romských pohádkách a tedy i v povídkách, které na ně bezprostředně navazují, je typ „**šťastného Roma**“ – Roma, co má víc štěstí než rozumu – připomíná nám našeho ryze pohádkového hloupého Honzu. Takovou postavou je Kálo v povídce Heleny Demeterové *Jak šel Kálo hledat štěstí*. Ten se stejně jako hloupý Honza vydává do světa a při jeho cestě mu pomůže Bůh tak, že mu přes řeku postaví most, aby mohl přejít na druhou stranu.

Dalším častým typem je typ „**vychytralého**“ **Roma**, na kterého si jen tak někdo nepřijde. Takovými postavami jsou například Tičko a Mižo v Horváthově povídce *Ďáblové a duch*,

⁵² LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 84.

⁵³ FABIÁNOVÁ, Tera. *Čavargoš / Tulák*. Praha 1991, s. 26.

⁵⁴ FERKOVÁ, Ilona. *Chorde Čhave (Ukradené děti)*. Brno 2003, s. 39. ISBN 80-239-1028-0.

nebo dva hrobaři v Demeterově povídce *Dva poloduši*. Jak to s takovými chytráky dopadá, je už ale věc jiná.

Co však jde nejvíce ruku v ruce s romstvím, je víra v Boha. Romové jsou velmi věřící a velmi pověřčiví, a tak není divu, že Bůh (*o Del, o Devel*) figuruje téměř v každé povídce. Nejčastěji figuruje spíše v pasivní pozici – sice se o něm ví, že je neustále přítomen a že trestá hříchy, přesto na něj postavy někdy zapomínají („*K Bohu měli Romové dříve na jedné straně přátelský a rodinný poměr a neznali, co je to strach z Boha; báli se pouze ďáblů, různých nadpřirozených sil a také některých zvířat.*“⁵⁵) – Bůh se jim pak ale opět připomene.

Romská víra v křesťanského Boha, kterou přejali, se ale často prolíná s mnohem starší vírou jejich předků v převtělování, existenci duchů a magii.

Romové, a romští spisovatelé to svým psaním potvrzují, také jako jednu ze základních charakteristik svého romství vidí solidaritu s ostatními a snahu jim pomoci, a to jak dětem a dospělým (i Neromům), tak i zvířatům, což je spojeno s romskou starou vírou v převtělování. Naopak tím, že člověk neposkytne pomoc, stává se ostudným, pro ostudu (*pre ladž*). Romové totiž věří, že se člověku vrátí všechno, co udělá, ať dobré, či špatné.

A tak své útočiště u Romů nachází Veronka v *Bludné cestě* Eriky Oláhové, nebo například i pejsek Tulák Tery Fabiánové.

Ještě donedávna někteří Romové netušili nic o svém původu a historii, což nabízelo přímo živnou půdu pro to, aby si na toto téma mohli vymýšlet různé historky, ve kterých se meze fantazii rozhodně nekladly. To se samozřejmě promítalo a promítá také do romských povídek. Pověst Heleny Demterové o tom, jak byli stvořeni Romové, jsem již zmínila, o tomto tématu ale také vypráví Margita Reiznerová ve své povídce *Zrcadlo Romů*, nebo Helena Červeňáková-Lalíková v povídce *Bílý kůň*.

⁵⁵ DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*. Olomouc, 1995, s. 125. ISBN 80-7067-533-8.

7.2. Motiv vztahu mezi mužem a ženou, motiv ženy jako matky

Nic nemá pro Romy takovou důležitost jako rodina – a to nejen muž, žena a jejich děti, ale i ostatní příbuzenstvo (tzv. velkorodina). Jak vypráví Lacková: v osadách neexistoval starý mládenec – všichni mužové měli ženy⁵⁶.

Smyslem každého manželství je mít potomky. V tradičním prostředí romských osad pak bylo běžným zvykem, že manželé měli i víc jak pět potomků, které pak bylo ale velmi těžké uživit. Z takového prostředí a situací čerpá motivy svých povídek zejména Giňa. Pro něj je chudoba stěžejním tématem jeho tvorby.

Pokud však žena nemohla mít děti, a v minulosti to byl problém vždy jen ženy (neplodnost vidí Romové jako „*trest za provinění ženy, nebo alespoň někoho jiného z příbuzenstva*“⁵⁷), byla pro svého muže bezcennou a on ji tak mohl opustit, protože právě mateřství a péče o rodinu a domácnost je jedinou a hlavní úlohou ženy. Když například muž nepřinesl domů žádné peníze, za které by bylo možné nakoupit jídlo, bylo na ženě, aby ho jakýmkoliv způsobem rodině zajistila – půjčila si, odpracovala, nebo ukradla – protože zajištění jídla pro rodinu byla její starost. Ku příkladu Pavlína z Giňovi povídky *Děda* chodila o jídlo prosit ke svému bratrovi.

O důsledcích neplnění úlohy ženy jako matky píše Ferková v povídkách *Železni d'ablové, Zkazila si život kvůli penězům a Otčím, anebo špatná matka?* V této poslední povídce matka posílá svoji dceru raději do ústavu, než aby se o ni postarala sama. Mateřský instinkt zde tedy absolutně selhává.

Protože se manželé častokrát brali poměrně v nízkém věku, nebylo neobvyklé, že se tato mladá rodina po svatbě nastěhovala k mužovým nebo ženiným rodičům (podle toho, kde bylo zrovna více místa). Za několik let se pak mohli osamostatnit, do té doby však „*syn (nebo zeť) dával vydělané peníze matce, která za ně vařila a hospodařila pro všechny*“⁵⁸.

Tento fakt ve svých povídkách *Nový dům* a *Dítě* potvrzuje i Oláhová. Eržice a Róze – hlavním postavám těchto dvou povídek – takové bydlení ale nepřináší vůbec nic dobrého. Právě naopak.

⁵⁶ LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 42.

⁵⁷ DUBOVÁ, Zuzana. Romská žena a léčitelsví. In *Romano džaniben*, jevend 2003, s. 14.

⁵⁸ DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*. Olomouc, 1995, s. 114. ISBN 80-7067-533-8.

Také tradiční postavení ženy bylo často podřadné (Erika Oláhová v povídce *Beznaděj*: „*Cikánky své muže vždy poslouchaly, neměly žádné právo ani odporovat, když byly bity...*“⁵⁹), až nečisté (*degeš*) – viz rozhovor s Gejzou Horváhem a také jeho povídka *Vánoce*, kde se zmiňuje o pověře týkající se ženy: „*Žena přináší jen neštěstí, alespoň u Romů to tak je, však víte*“⁶⁰. Takové postavení žen dnes ještě alespoň částečně přetrvává u olašských Romů.

Stejně jako v žádné osadě nemohla chybět žena čarodějnice – vědma – léčitelka (Lacková: „*Stará Romka je lepší než doktor.*“⁶¹), tak nechybí ani v romských povídkách. Takovými postavami jsou Hančuša Belaňa ve stejnojmenné Horváthově povídce, nebo Bengára z povídky *Žena s podkovami* Heleny Červeňákové-Lalíkové a Džudžuna z Demeterova *Zavražděného děvčátka*.

Pokud tedy taková žena léčila, volila kromě běžně používaných bylinek, poměrně neobvyklé praktiky. Hančuša Belaňa léčila malého Gejzu Horvátha například svým mateřským mlékem, které mu vstříkla do bolavého ucha. Jak se ale můžeme dočíst: „*používání mateřského mléka jako léčebného prostředku je v indických vesnicích velmi běžné*“⁶². To zmiňují jen jako příklad toho, jak je možné v takovýchto podobných zvycích donekonečna nacházet příbuznost Romů a Indů.

Přes tyto všechny toposy ženy jako matky a ženy jako manželky jsou to právě v příbězích postavy žen (někdy také děti), které nejvíce přispívají k nějaké kritické reflexy či volbě hodnot a které se tím pádem ocitají v jistém hraničním postavení (nejběžnějším motivem takového postavení je pak sňatek). Ženy jsou těmi, které nejvíce hledají vlastní identitu a bojují s nespravedlností světa. Muži pak „*vystupují jako hrdinové především v idylických, vzpomínkových nebo pohádkových žánrech, tedy v kontextech, v nichž o identitě postav obvykle nevznikají pochybnosti.*“⁶³

⁵⁹ OLÁHOVÁ, Erika. *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Praha, 2004, s. 8. ISBN 80-86138-18-6.

⁶⁰ HORVÁTH, Gejza. *Trispras*. Praha, 2006, s. 40. ISBN 80-86103-94-3.

⁶¹ LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 47.

⁶² DUBOVÁ, Zuzana. Romská žena a léčitelství. In *Romano džaniben*, jevend 2003, s. 11.

⁶³ SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Proměny identity v současné romské próze*. In iLiteratura.cz, 9. 1. 2009 [staženo: 14. 3. 2010]. URL: <<http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=23613>>.

7.3. Motivy pověr a kleteb

Romové jsou neuvěřitelně pověřčiví. O romských pověrách a zvycích se toho jen ze samotných povídek můžeme dozvědět velmi mnoho. Pověry jdou také často ruku v ruce s černou magií. Davidová dělí pověry do třech skupin⁶⁴: 1. pověry přejaté z domácího prostředí, 2. pověry původně přejaté, ale přetvořené ve specificky romských podmínkách, 3. pověry a magické pověrečné praktiky vlastní pouze Romům.

Nejčastěji zmiňovanou pověrou, které většina Romů bezmezně věří, je duch zemřelého – *mulo*, který se vrací na zem, aby strašil lidi. A aby je mohl strašit, vypodobňují si lidé jeho podobu co nejhůře. Většinou má tedy zohavenou tvář a je oblečen ve starých hadrech. Právě s mulou si Škypárka splete jejich pomalovaného koně v Giňově povídce *Škypár*. Dokonce i v pohádce pro děti (Fabiánová) si pejska Tuláka lidé spletou s mulou, když ho děti namaškaří tak, aby vyděsil společnost, která se večer sešla u vyprávění pohádek.

Lacková o *mulech* říká: „*Naši lidé se strašně bojí mulů. Všichni Romové, co jich na světě je, věří, že duše mrtvých, mulové, se vracejí na zem a pouštějí hrůzu na živé. Vracejí se z různých důvodů. Chtějí se pomstít někomu, kdo jim ublížil, nebo zůstal něco dlužen, nebo je něco trýzní, nesplnilo se jim nějaké přání, nebo se jim stýská po příbuzných. Mstiví mulové pustí na člověka takovou hrůzu, že ztratí řeč a může i onemocnět, nadělají mu modřiny, svedou ho z cesty, házejí nádobí, chřestí na půdě s řetězy a vyvádějí všelijaké mrtvolné skopičiny. Duše hodných příbuzných přicházejí varovat a upozorňovat. Ale ani s takovými mrtvými není příjemné pobývat pohromadě. Mrtvý má zůstat tam, kam patří, a neplést se mezi živé. Mulové, kteří se vracejí na zem, trpí. A kdo trpí, ten trápí. Proto jsme za ty bludné duše prosili Boha, aby se jich ujal, odpustil jim hříchy a dopřál pokoj jim i nám.*“⁶⁵

Romové věří, že všechna zvířata jsou zakletí lidé. O tomto tématu vypráví Helena Demeterové v povídce *Vzkaz*, ve které si hlavní ženskou postavu (sama autorka) k sobě povolají duchové, aby tak na zemi vyřídila jejich poselství: „*Duše toho, kdo se zaživa choval jako zvíře, se vtělí do psa, kočky, do červa. I jako tráva se může znovu narodit. Ale duše toho, kdo byl spravedlivý, vejde do těhotné ženy a narodí se jako dítě. Teprve až člověk žije tak*

⁶⁴ DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*. Olomouc 1995, s. 127.

⁶⁵ LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 72.

*čistě, že odchází s neposkrvněným srdcem a čistou duší, může vzestoupit k Bohu. Poslali jsme pro tebe, abys vzkázala lidem, že nemají ničit zem, vodu, trávu, a že nemají ubližovat žádným živým tvorům. Je to jako by vraždili kolem sebe svoje vlastní příbuzné...*⁶⁶

Toto téma zajímavě zpracovává i Helena Červeňáková – Laliková. Vysvětluje zde například, že Romové nesmějí zabíjet ptáky, ani hady, jinak by na sebe a svoji rodinu přivolali neštěstí: *„Kdo poprvé v roce uvidí hada, nesmí ho zabít, jinak by ani se ani on sám nedožil konce roku. Nesmí se zabít ani žába, pokud člověk nechce přivolat krupobití. Lasička nosí neštěstí, nemoci a smrt. Sova je pták mrtvých. Když ji upálí v ohni, nikdo nezemře a nikomu se nestane nic zlého. Psi, kteří vyrostli v romské osadě, neštěkají. A pokud některý štěká, musí se zabít, a co se má stát nedobrého, se pak stane.*⁶⁷

Velkou hrozbou je pro Romy také uhranutí. Uhranout lze jak dítě, dospělého, tak také například těsto. Na uhranutí však existuje lék a právě v těchto chvílích vstupuje na scénu žena v podobě léčitelky a vědmy, aby poradila, jak se lze z uhranutí vyléčit.

O uhranutí se zmiňuje Gejza Horváth takto: *„Když někdo přišel mezi neznámé lidi, třeba hezká žena nebo mladý muž, příliš mnoho očí na něm viselo, a tak se mohlo stát, že došlo k uhranutí. Tomu člověku bylo špatně, zvracel, bolela ho hlava a neudržel se na nohou.*⁶⁸

Se stejnou snadností s jakou lze člověka uhranout, tak ho lze i proklít. Taková kletba se podle Lackové však musí brát vážně, aby měla svoji účinnost. Když babička Eleny Lackové proklela její matku, aby jí Pánbůh zpřerážel ruce a nestalo se tak, Lacková si to vysvětlovala tím, že *„babička nejspíš tyhle kletby nemyslela vážně, protože maminka v životě neměla přeraženou ruku“.*⁶⁹

V Giňově povídce *Svatba* proklíná Rom Kalman člověka, který mu naschvál zacpal komín cihlou takto: *„Ať s ním padoucnice dvanáctkrát třískne o zem! Ať mu zchromnou obě ruce!“*

Takové kletby se však postupně začaly užívat i v běžné řeči, *„třeba jen proto, aby svým slovům mluvčí dodali důležitost a věrohodnost. Mezi nejčastěji užívané zaklínací formule*

⁶⁶ DEMETEROVÁ, Helena. *Rom k Romovi cestu najde: povídky a sny*. Praha 1994, s. 30.

⁶⁷ ČERVEŇÁKOVÁ-LALIKOVÁ, Helena. *Romipen / Romství*. In Romano džaniben, nilaj 2003, s. 168.

⁶⁸ HORVÁTH, Gejza. *Trispras*. Praha 2006, s. 31.

⁶⁹ LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 24

*patří: ať mne hrom porazí! Ať oslepnu! Ať zemře moje máma, jestli jsem neřekl pravdu!“*⁷⁰
Tyto kletby tím ztratily na svoji hrozivé platnosti, k čemuž přispěl i fakt, že Romové o sobě sami říkají, že se nedovedou příliš dlouho hněvat: **Romský hněv je jako vítr – přijde, odejde.** / *Romaňi chol’i sar balvej – avel, džal.*⁷¹

V souvislosti s hlavními motivy romské prózy je důležité si uvědomit jistou skutečnost. Přestože všechny romské povídky stále ještě navazují na tradici vypravěčství a tím pádem v sobě nesou podobné motivy, mění se tyto motivy v závislosti na tom, z jakého prostředí dané příběhy vycházejí. Je jiný svět romské osady, který je takovým ostrovem uprostřed neromského moře, a jiný je svět Romů snažících se asimilovat v již běžném městském prostředí. Oba tyto světy totiž přistupují k motivům jinak – ten první je tradičnější a uzavřenější a ten druhý je ochotnější do sebe mnohem více vstřebávat neromské vlivy (jinak to ani v tomto případě nejde) a také řeší jiné situace než v tom prvním případě. Musí například více bojovat za svá práva a postavení před Neromy a vypořádat se zase s jiným druhem existenčních problémů než je například s tím, zda je, či není co jíst.

⁷⁰ DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*. Olomouc, 1995, s. 130 – 133.

⁷¹ LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 2000, s. 51.

8. Závěr

Fikční svět romské literatury se přirozeně liší od světa neromských autorů, na jaký jsme běžně zvyklí. Co vede k této odlišnosti a jedinečnosti, jsem se v této práci pokusila dokázat. Hlavním rysem romské literatury je především to, že je založena na specifickém přístupu k realitě a na motivech, které se s různými obměnami opakují. Jak už jsem mnohokrát zmínila, romští spisovatelé navazují na vypravěčskou tradici (proto podobné motivy), přesto však tuto úlohu, která je založena na chybějící bezprostřední reakci a soudu posluchačů, bez možnosti gestikulace a mimiky a s nutností příběh zkrátit, zvládají s hravostí, citem a fantazií. Čím více však zapojí svoji fantazii a čím více upustí od návaznosti na tuto tradici, tím větší budoucnost romské prózy předpovídám. Správným směrem se podle mého názoru vydala Erika Oláhová, kterou bych s klidem postavila do řady hned vedle dnešních neromských povídkářů.

V současné chvíli je však návaznost na vypravěčskou tradici, která hovoří o romských zvycích, minulosti a vzájemné soudržnosti – tedy o věcech, které se v romském etniku začínají pomalu ztrácet – ještě velmi důležitá, a to právě z důvodů toho, aby si je Romové mohli znovu a znovu připomínat, ale také proto, abychom se my Neromové mohli o Romech něco víc dozvědět. Romové se ve svých povídkách také vyrovnávají s rasismem a křivdou ze strany majority. V zájmu bezproblémového soužití majority a Romů a v zájmu vyspělé a tolerantní české společnosti však doufám, že tato tematika z jejich vyprávění brzy nenávratně zmizí.

Přesto všechno však romské spisovatele čeká ještě dlouhá cesta, na jejímž konci může stát sepsání románu. Zatím však „vývoj romského písemnictví ještě nedospěl do fáze, kdy by touha tvůrčím způsobem fabulovat byla silnější než touha jednoduše zaznamenat autentické zkušenosti jednotlivce.“⁷² Proto se do světa těchto romských pohádek a povídek můžeme uchýlovat vždy, když budeme unaveni a přesyceni z dnešní přeestetizované a informacemi zaplavené společnosti. Tento svět totiž stojí na jasně daných principech (chudoba versus bohatství, smrt versus život, láska versus nenávisť atd.) a rozdělených rolích a ať už v něm vyhraje dobré či zlé, my jej opouštíme s poměrně jednoznačnými pocity a neunaveni snaživým jazykem a přestylizovanou formou, jakou nás leckdy současní spisovatelé zahrnují.

⁷² RYVOLOVÁ, Karolína. *Lakatos, Menyhart: Krajina zahalená dýmem* (recenze), 3. 7. 2006 [staženo: 6. 3. 2010]. URL: <<http://www.iliteratura.cz/fulltext.asp?q=karol%EDna+ryvolov%E>>.

Romské povídky jsou poměrně lehce čitelné, to znamená, že nejsou tematicky ani kompozičně složité, a jejich tvůrci se v nich kloní ke dvěma způsobům závěrů: vyhrává buď dobré, nebo to zlé. Tak či onak, oba tyto závěry jsou v romském podání pohádkovými. Ty s dobrým koncem nám však o to více připomínají pohádky našeho dětství (např. Helena Demeterová a její *Rom k Romovi cestu najde*). Připomeňme si však znovu, že pohádky dříve pro děti určené nebyly, a tak se v těchto vyprávěních pro dospělé „*mísí horor s obhroublou humoreskou, jasnozřivý a přímý realismus se prolíná s utopickým snem, existenční pesimismus se střídá s něčím, co by bylo možné nazvat barvotiskový kých, kdyby za ním nebylo cítit úpěnlivou touhu kompenzovat společenské frustrace, naturalismus je nadnášen poetickou metaforou.*“⁷³

Dá se předpokládat, že romská literatura se za několik let natolik přiblíží literatuře ostatní, že z ní vymizí všechny vlastnosti, které dosud charakterizují slovo romská. Bude to přirozený vývoj, kterému nelze zabránit. Dokud se tak však ještě nestalo, měli bychom k romskému literárnímu projevu přistupovat jako k něčemu, čeho si je třeba vážít a co je třeba podporovat a zachovávat.

⁷³ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Předmluva. In *Romské pohádky*. Praha, 1999, s. 14.

Résumé

This work looks on the gypsies prozaic literature as on the complex. It looks reason of resemblance of this literature as we know it now in the historically development, culture and nowadays standing gypsies ethnic group, therefore describes first these mentioned factors. Further presents nine chosen authors of gypsies prose – Elena Lacková, Tera Fabiánová, Erika Oláhová, Gejza Demeter, Ilona Ferková, Andrej Giňa, Helena Červeňáková-Laliková, Helena Demeterová and Gejza Horváth – and it interprets their stories. Because gypsies authors mainly write stories, which are go out from gypsies oral narrated fairy tales.

It is difficult to say what is gypsies literature and what is not, but basic motives of gypsies literature are helps with this question. So last chapter is specialized on this motives. Thanks them we can look on the gypsies literature as on the complex. The most frequented motives are various superstitions and faith in ghosts and souls of dead people.

Gypsies literature is unique, but one day it will lost this unique and will be near to kind of literature of the twentieth-one century. It will be natural development. But until this time will have come, we should regard gypsies literature and language.

Použitá literatura

Primární:

ČERVENÁKOVÁ-LALIKOVÁ, Helena. *Žena s koňskými podkovami, Puklo, Šťastný Rom, Bílý kůň, Muzikant, Tíha svědomí, Romství*. In Romano džaniben, ňilaj 2003, s. 146-168.

ČERVENÁKOVÁ-LALIKOVÁ, Helena. *Tíha svědomí*. In Obrys-kmen (Romská literatura na dlani), č. 8, 1. 12. 2002 [staženo: 11. 2. 2010]. URL: <<http://www.obrys-kmen.cz/ADLAN/D8/clanek12.html>>.

DEMETER, Gejza. *Čukovo velké neštěstí*. In Romano džaniben. Jevend 2007, s. 149 – 155.

DEMETER, Gejza. *Dva poloduši, Zavražděné děvčátko*. In Obrys-kmen (Romská literatura na dlani), č. 8, 1. 12. 2002 [staženo: 11. 2. 2010]. URL: <<http://www.obrys-kmen.cz/ADLAN/D8/clanek12.html>>.

DEMETEROVÁ, Helena. *Rom ke Romeste drom arakhel: paramisa the sune (Rom k Romovi cestu nejde: povídky a sny)*. Praha, 1994.

DEMETEROVÁ, Helena. *Jak byli stvořeni Romové*. In Jdeme dlouhou cestou: Odkud jsem? Kdo jsme? Kam jdeme? Praha 1998. s. 156. ISBN 80-901964-5-4.

DOSKOČILOVÁ, Hana. *O Mamě Romě a romském Pámbíčkově (Dvanáct romských příkázání, jak je svým dětem vypravují romské maminky)*. Praha 2001. ISBN 80-86299-86-4.

Devla, devla!: básně a povídky o Romech. Praha, 2008. ISBN 978-80-7272-135-6.

FABIÁNOVÁ, Tera. *Sar me phiravas andre škola (Jak jsem chodila do školy)*. České Budějovice, 1992. ISBN 80-901184-0-2.

FABIÁNOVÁ, Tera. *Čavargoš (Tulák)*. Praha, 1991. ISBN 80-900703-1-0.

FABIÁNOVÁ, Tera. *Co se Myškovi zdálo*. In Obrys-kmen (Romská literatura na dlani), č. 8, 1. 12. 2002 [staženo: 11. 2. 2010]. URL: <<http://www.obrys-kmen.cz/ADLAN/D8/clanek12.html>>.

FERKOVÁ, Ilona. *Čhorde čhave (Ukradené děti)*. Brno, 1996. ISBN 80-239-1028-0.

FERKOVÁ, Ilona. *Zničila si život kvůli penězům*. In Obrys-kmen (Romská literatura na dlani), č. 8, 1. 12. 2002 [staženo: 11. 2. 2010]. URL: <<http://www.obrys-kmen.cz/ADLAN/D8/clanek12.html>>.

FERKOVÁ, Ilona. *Příběhy z Anglie*. In Ty, která píšeš: čítanka současné ženské povídky. Praha, 2008. ISBN 978-80-254-1724-9.

GIŇA, Andrej. *Bijav (Svatba)*. Praha, 1991. ISBN 80-900703-2-9.

- GIŇA, Andrej. *O Romovi, který našel nožik*. In Romano hangos, ročník 11, č. 13-14, 17. 8. 2009.
- HORVÁTH, Gejza. *Trispras*. Praha, 2006. ISBN 80-86103-94-3.
- HORVÁTH, Gejza. *Čára života* [povídka získaná přímo od autora – pozn. autorky].
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Romské pohádky*. Praha, 1999. ISBN 80-7168-658-1.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Romské hádanky*. Praha, 2003. ISBN 80-7168-842-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Moudrá slova starých Romů (God'aver lava phure Romendar)*. Praha, 1991. ISBN 80-900703-0-2.
- KOZÁKOVÁ, Karolína – MACHÁLKOVÁ, Elina. *Memoáry romských žen*. Brno, 2004. ISBN 80-86656-06-3.
- KRAMÁŘOVÁ, Jana – SADÍLKOVÁ, Helena. *Čalo vodi (Sytá duše): antologie prozaických textů romských autorů ČR*. Brno, 2007. ISBN 978-80-86656-11-3.
- LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha, 2002. ISBN 80-86138-47-X.
- LACKOVÁ, Elena. *Rómské rozprávky*. Košice, 1992. ISBN 80-0049-5.
- OLÁHOVÁ, Erika. *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Praha, 2004. ISBN 80-86138-18-6.
- OLÁHOVÁ, Erika. *Bludná cesta*. In Ty, která píšeš: čítanka současné ženské povídky. Praha, 2008. ISBN 978-80-254-1724-9.
- OLÁHOVÁ, Erika. *Matné zrcadlo*. Praha, 2007. 978-80-86138-95-4.
- REIZNEROVÁ, Margita. *Suno (Sen)*. Praha, 2000. ISBN 80-86138-24-0.
- REIZNEROVÁ, Margita. *Zrcadlo Romů*. In Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme? Praha 1998. s. 13. ISBN 80-901964-5-4.

Sekundární:

- BALVÍN, Jaroslav. *Romské osobnosti ve fotografii*. Ústí nad Labem, 1999. ISBN 80-902461-9-2.
- BENEŠOVÁ, Lucie - BOLF, Štěpán a další. *Zmapování a analýza sociální situace romské komunity na území hl. m. Prahy*. Vydal Socioklub: sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky. Praha, únor 2008 [staženo: 5. ledna 2010]. URL: <http://www.socioklub.cz/>.
- BUDILOVÁ, Lenka - JAKOUBEK, Marek. *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň, 2007. ISBN 978-80-87025-11-6.
- COHN, Werner. *Cikáni*. Praha, 2009. ISBN 978-80-7419-008-7.

- DANIEL, Bartoloměj. *Dějiny Romů*. Olomouc, 1994. ISBN 80-7067-395-8.
- DAVIDOVÁ, Eva. *Cesty Romů (Romano drom) 1945-1990*. Olomouc, 1995. ISBN 80-7067-533-8.
- FONSECOVÁ, Isabel. *Pohřbi mě vestoje*. Praha, 1998. ISBN 80-7209-074-7.
- FRASER, Angus. *Cikáni*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-212-X.
- HAMAN, Aleš. *Úvod do studia literatury a interpretace textu*. Ústí nad Labem, 2004. ISBN 80-86022-57-9.
- HANCOCK, Ian. *Země utrpení: dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha, 2001. ISBN 80-902608-3-7.
- HAVLOVÁ, Věra. *Vznik a současné postavení psané romské literatury v ČR*. Bakalářská práce IZV UK. Praha 2000.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-615-X.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Romsko-český a česko-romský slovník*. Praha, 1998. ISBN 80-7168-619-0.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Po židoch cigáni: svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Praha, 2005. ISBN 80-86138-14-3.
- JAKOUBEK, Marek. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno, 2009. ISBN 978-80-7325-178-9.
- MANUŠ, Erika. *Jdeme dlouhou cestou: Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme?* Praha 1998. ISBN 80-901964-5-4.
- NÁDVORNÍKOVÁ, Lenka - STEKLÁ, Radka. *Milena Hübschmannová ve vzpomínkách*. Praha, 2006. ISBN (brož.)
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989*. Praha, 2004. ISBN 80-86621-07-3.
- SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Romipen: Literaturou k moderní identitě*. Praha, 2006. ISBN 80-239-7746-6.
- SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Proměny identity v současné romské próze*. 9. 1. 2009 [staženo: 17. 2. 2010]. URL: <<http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=23613>>.
- STEWART, Michael. *Čas cikánů*. Brno, 2005. ISBN 80-7364-017-1.
- Žijeme spolu, nebo vedle sebe?: Sborník z konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice*. Praha 1998. Vydala Obec spisovatelů.

Periodika:

Grand biblio, ročník 2, 4. 11. 2008.

Reflex, č. 46, 12. 11. 2009.

Romano džaniben 2000 - 2009

Host, č. 4, duben 2006.

Romano hangos 2007 – 2010

Respekt, č. 37, 7. 9. 2003.

Internetové prameny obsahující životopisné údaje autorů:

URL: <<http://skola.romea.cz>>

URL: <<http://romea.cz>>

URL: <<http://www.dzeno.cz>>